

จดหมายเหตุ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จประพาสหัวเมืองในแหลมมลายู

คราว ๑.ค. ๑๑๗ ๑.ค. ๑๑๘ ๑.ค. ๑๑๙ รวม ๓ ครั้ง

รองเสวกเอก พระโสมภณอักษรกิจ (เล็ก สมิตะศิริ)

พิมพ์ทุกเกล้า ๆ ถวาย

ในงานพระศพสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข ฯ

ครบปัญญาสมวาร -

วันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๑

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

จดหมายเหตุ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เสด็จประพาสหัวเมืองในแหลมมลายู

คราว ร.ศ. ๑๓๗ ร.ศ. ๑๓๘ ร.ศ. ๑๓๙ รวม ๓ ครั้ง

รองเสวกเอก พระไวยนทรภักดี (เล็ก สมิตะศิริ)

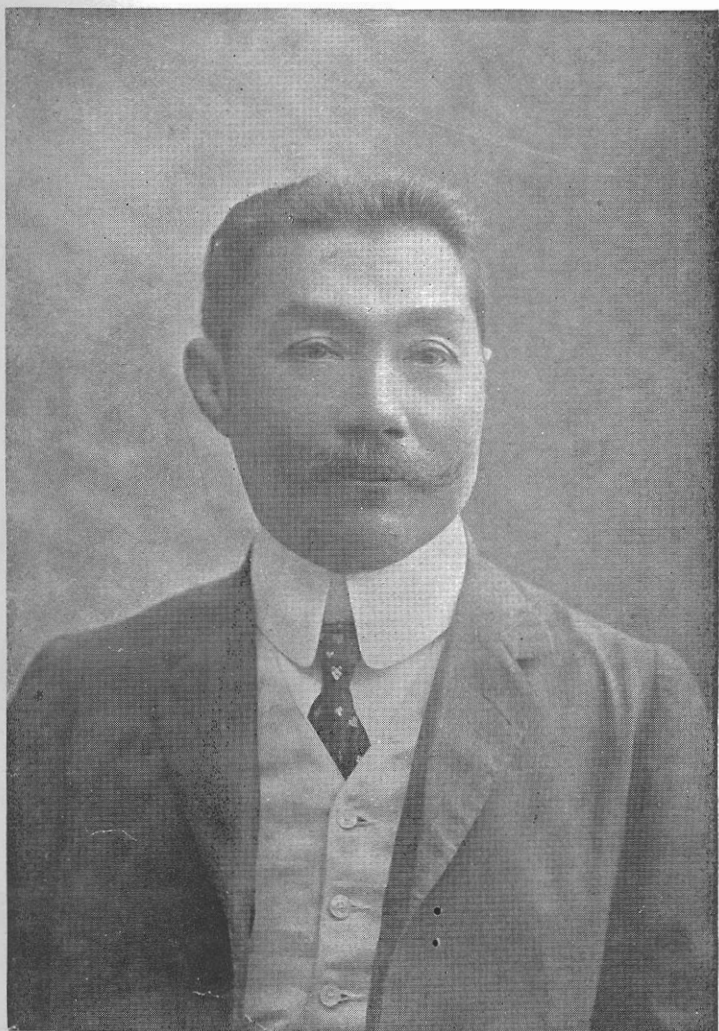
พิมพ์ทุกเกล้า ๆ ถวาย

ในงานพระศพสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข

ทรงบำเพ็ญสมณกิจ

วันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๓

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข ฯ

คำนำ

รองเลขาธิการ พระโศภณอักษรวิจิ (เล็ก สมิติศิริ) มาหารือ
ราชบัณฑิตยสภาว่า ใครจะพิมพ์หนังสือทูตเกล้า ๆ ถวาย เป็นการสนอง
พระเดชพระคุณในงานบำญญาดมวารพระศพสมเด็จพระราชปิตุดาบรมพงศา
ภิมุข เจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ดังเรื่อง ๑ จะควรพิมพ์
หนังสือเรื่องใดดี ข้าพเจ้าแนะนำให้ พิมพ์จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่มที่ประพาสหัวเมืองในแหลมมลายู คราว
ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) และต่อมาใน ร.ศ. ๑๑๘-๑๑๙ อีก ๒ คราว
ด้วยคิดเห็นว่าหนังสือของหลวงพิมพ์พระราชทานแจกในงานบำญญาดมวารนี้
คือเรื่องชีวิตฉัน เป็นจดหมายเหตุสมเด็จพระราชปิตุดา ฯ ทรงพระนิพนธ์
แสดงการเสด็จประพาสหัวเมืองในแหลมมลายู เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ ทรง
พระรณนาถึงภูมิประเทศ แลลักษณะการปกครองหัวเมืองซึ่งเป็นอยู่ในเวลา
นั้น ครั้นเวลาต่อมาอีก ๑๔ ปี สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จประพาสใน
สมัยเมื่อได้จัดเป็นมณฑลเทศาภิบาลแล้ว ผู้ซึ่งได้รับพระราชทานหนังสือ
แจกของหลวง และหนังสือซึ่งพระโศภณ ฯ พิมพ์ทูตเกล้า ๆ ถวาย
จะได้ความรู้เทียบเคียงเห็นความเจริญของบ้านเมืองในระหว่างเวลา ๑๔ ปี
และต่อมา จะเป็นประโยชน์ดีกว่าพิมพ์หนังสือเรื่องอื่น พระโศภณ
อักษรวิจิเห็นชอบด้วย จึงได้ พิมพ์จดหมายเหตุเรื่องเสด็จประพาสทั้ง
๓ คราว นับเป็นพิมพ์ครั้งที่ ๒ ในสมุดเล่มนี้

๑๓ ๖๖ ๖๖ ๖๖ ๖๖

นายราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๑

ระบะทางเสด็จพระราชดำเนิน

ประพาสชายทะเลวันตก

ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑)

๑ วันที่ ๒๓ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๗ เวลาเช้า ๒ โมงเศษ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทางพระทวารกลางพระที่นั่ง
จักรีมหาปราสาท ประทับพระราชยาน พร้อมด้วยกระบวนนำตาม
เสด็จพระราชดำเนิน ออกประตูศรีสุนทร ไปประทับพระที่นั่งราชกิจ
วินิจฉัย มีพระราชดำรัสด้วยพระบรมวงศานุวงศ์แลข้าทูลละอองธุลี
พระบาทพอสมควรแล้ว เสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งมหาจักรี ใช้จักร
ขึ้นไปกลับลำหน้าวัดราชาธิวาส ล่องลงไปตามลำน้ำเจ้าพระยา
เวลาเที่ยงเรือพระที่นั่งถึงเมืองสมุทรปราการ ทบอ้อมผืนเลื่อมสมุทร
ยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ รอเรือพระที่นั่งที่ท่าหน้าเมืองสมุทรปราการ ข้า
ทูลองผู้รักษาเมืองกรมการลงเรือเล็กมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พระ
ราชทานอุปเทียมน้ำให้ไปบูชาพระสมุทรเจดีย์ ราษฎรมาเฝ้าทูลละอองธุลี
พระบาททูลเกล้าฯ ถวายของตามเคย เรือพระที่นั่งจอดอยู่ประมาณ ๒๐
นาที แล้วจึงใช้จักรต่อไป ทบอ้อมผืนเลื่อมสมุทรยิงปืนใหญ่ถวายคำนับอีก
คราวหนึ่ง เรือพระที่นั่งใช้จักรมาทอดที่ปากน้ำตรังร้องลกรอเวลานาขึ้น
จนเวลาทุ่ม ๑ กับ ๑ นาที จึงออกเรือพระที่นั่งข้ามสันดอน แลใช้
จักรต่อไปตลอดคืน ฯ

๑ วันที่ ๒๔ เรือพระที่นั่งเฑียรสายตักทรงเกาะพนักแลไม่เห็นฝั่ง
คลื่นมีเล็กน้อยพอเรือโยน แต่ลมวันตกพัดจิก เวลาห้าค่ำถึงเกาะ
พนักแขวงเมืองกาญจนดิษฐ์^๑ ทอดเรือพระที่นั่งที่อ่าวธารเสด็จ พบเรือ
ราษฎรไพร่คอยรับเสด็จอยู่ที่นั่น พระยารัตนเสวยสุขาหลวงเทศาภิบาล
มณฑลชุมพร พระยารัตนวิสุทธิ^๒ ผู้ว่าราชการเมืองกาญจนดิษฐ์^๓
นายพันตรีราชการ ข้าราชการผู้ว่าราชการเมืองไชยา มาเฝ้าทูลละอองธุลี
พระบาทในเรือพระที่นั่ง ไม่ได้เสด็จประพาส ประทับแรมที่นั่น เรือราษฎร
ไพร่ออกวันล่องหน้าไปรับเสด็จเมืองสงขลา ฯ

๑ วันที่ ๒๕ เวลาเช้า ๓ โมง เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียง
เรือกลไฟดำรงรัฐ^๔ ไปเข้าอ่าว พันอ่าวธารเสด็จไปอีกแหลมหนึ่ง เสด็จ
ขึ้นบก มีราษฎรชาวเกาะพนักมาเฝ้าถวายของ แลมีพลับพลาที่
ประทับ ทรงพระดำเนินไปตามทางที่กรมการตั้งไปขึ้นเขาเลียบลำ
ธารขึ้นไป มีน้ำตกเป็นที่ประทับพักสำมะระ ถึงระยะที่ ๔ เป็นที่สุด
ทาง ๒๘ เส้น ประทับทรงจรรวักอักษรพระนาม จ. ป. ร. แลศก ๑๑๗
แล้วไปรทเกล้า ฯ ให้เจ้านายข้าราชการจรรวักต่อจนแล้ว แลฉายพระรูป
เสร็จแล้ว เวลาบ่าย ๑ โมง เสด็จกลับลงจากน้ำตกมาถึงหน้าผาต้นทาง
ทรงจรรวักอักษรที่หน้าผา พระราชทานนามธารน้ำตกนี้ว่าธารประเวศ
ไปรทเกล้า ฯ ให้กรมการจรรวักต่อไป แล้วเสด็จมาประทับพลับพลาคร้
หนึ่ง พระราชทานเงินแจกราษฎร แล้วเสด็จเรือพระที่นั่ง เรือกลไฟ^๕

๑ เดิมชื่อบ้านท่าทอง ตั้งเป็นเมืองกาญจนดิษฐ์ คือเมืองสุราษฎร์ธานีเดิมนี่

มาประทับที่อ่าวธารประพาธ เสด็จขึ้นหน้าตึกธารประพาธ ทรงนำแล้ว
ประทับเสวยกลางวันที่พลับพลา มีฝนตกใหญ่ครู่หนึ่ง พอฝนหายเวลา
บ่าย ๓ โมงครึ่ง เสด็จกลับลงเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลาบ่ายครึ่งออก
เรือพระที่นั่ง ฯ

๑ วันที่ ๒๖ เรือพระที่นั่งออกห่างฝั่งไม่มีคลื่น เวลาบ่าย ๒ โมง
ครึ่งถึงเมืองสงขลา พบเรือราษฎรทุกไฟเรืออัครเวรรัตนาสน์ เรือ
จำเริญ ทอดเรือพระที่นั่งแล้ว พระยาสุพรรณนิวินิต ข้าหลวง
เทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช พระยาวิเชียรคีรี ผู้ว่าราชการ
เมืองสงขลา พระยาอภัยบริรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองพัทลุง มา
เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท แล้วพระยาเสนาบดีทรงฤทธิ ร่ายมุกดา
เมืองไทรบุรี พระยาวิเศษสงคราม เจ้าเมืองปลัด กับคนกุมหมัด
บุตรพระยายุทธการโกศล มาคอยรับเสด็จอยู่เมืองสงขลา มาเฝ้า
ทูลละอองธุลีพระบาทด้วย

แล้วสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระ
ภาณุพันธุวงศ์วรเดช ซึ่งเสด็จมาจากการรับเสด็จที่เมืองนครศรีธรรมราช
เสด็จมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทด้วย เวลาบ่ายเสด็จลงเรือพระที่นั่ง
กระเชียง ไปประทับที่ฝั่งหาดทราย มีพลับพลาแลตะพานท่าเสด็จขึ้น
เสด็จจากเรือพระที่นั่งทรงมาพระที่นั่งไปถึงเชิงเขาคังกวน ทรงพระดำเนิร

๑ พระยาสุพรรณนิวินิต คือเจ้าพระยาอมราชบัณฑิต พระยาวิเชียร ชม ฅสงขลา
พระยาอภัยบริรักษ์ เนตร จันทโรจวงศ์

ขึ้นเขาดังศาลาที่ทรงสร้าง เสด็จประทับทอดพระเนตรภูมิสถานเมือง
สงขลาโดยรอบ แล้วเสด็จขึ้นมัสการพระเจดีย์บนยอดเขา เสด็จ
กลับตามทางเดิม มาประทับพลับพลาคร้หนึ่ง แล้วเสด็จกลับลงเรือ
พระที่นั่ง เวลาบ่ายค่ำครึ่ง ประทับแรมที่นั่น ๒

๑ วันที่ ๒๗ เวลาเช้า ๔ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งตักกระเชียง
ไปพ่วงเรือกลไฟสครูที่ปากน้ำ ไปประทับที่ท่าเมืองเสด็จขึ้นบก มี
ข้าหลวงเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการเมืองกรมการรับเสด็จ ทรงพระราช
ดำเนินไปทอดพระเนตรที่ว่าการมณฑล คือที่ว่าการอำเภอเมือง ที่
ว่าการข้าหลวงใหญ่ แลศาลมณฑล ทอดพระเนตรผู้พิพากษาใหญ่
อ่านคำพิพากษา แล้วเสด็จจากที่นั่น ไปประทับบ้านพระยาวิเชียรคีรี
ทอดพระเนตรที่ต่าง ๆ ในบ้านนั้น แลทรงฉายพระรูปที่ห้องซักรูปของ
พระยาวิเชียรคีรี แล้วเสด็จมาประทับที่พักพระยาสุชนนิยนิต เสวย
กลางวันนั้น เวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จพระราชดำเนินประพาสตาม
ถนนตลาด แลทอดพระเนตรตลาดชานกำแพงเมืองข้างนอก แล้ว
เสด็จประทับที่วัดมณีมาวาส ประทับในพระอุโบสถ พระรัตนมุนี
เจ้าคณะมณฑล พระครูรัตนโมลี เจ้าคณะเมือง พระครูวิสุทธิโมลีเจ้า
อาวาส กับถนายนกรมอันคิ้วยรับเสด็จในพระอุโบสถ ทรงนมัสการพระ
แลรับสั่งกับพระสงฆ์ตามสมควร แลพระราชทานมูลค่าำคัญจายแก่
พระสงฆ์เหล่านั้น เสด็จออกจากพระอุโบสถ แล้วพระราชทานเงิน

แจกอชาสึกา แล้วทรงรถพระที่นั่งออกมาแวงเมืองทางบ้านใต้ มา
ทางบ้านตวันออก แล้วออกมาทางบ้านเหนือ พอมีพยุฝน เสด็จพระราช
ดำเนินไปประทับที่บ้านพระยาวิเชียรคีรี พอพยุสงบแล้ว เสด็จกลับ
ลงเรือพระที่นั่ง กลับมาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลาบ่ายค่ำเศษ ฯ

๑ วันที่ ๒๔ เวลาเช้า ๒ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งไปประทับที่
ท่าขนเมืองเหมือนเวลาวานนี้ แล้วทรงม้าพระที่นั่ง พร้อมด้วยกระบวน
นำตามเสด็จพระราชดำเนินไปทางถนนตลาด แล้วลงถนนริมกำแพง
เมืองออกประตูเมืองด้านทักษิณไปตามถนนที่เป็นทางใหญ่ ระยะทาง
ประมาณ ๒๐๐ เส้น ถึงสวนพระยาวิเชียรคีรี ซึ่งมีชื่อว่าวัดสวน
ประทับที่เรือนของพระยาวิเชียรคีรีซึ่งจัดเป็นที่ประทับเสด็จ เสดวยกลางวันนั้น
แล้วทรงพระดำเนินประพาสทอดพระเนตรบริเวณสวน แลศาลาที่ไว้ย้าย
ชื่อเจ้าพระยาวิเชียรคีรี แลพระยาสุนทรานุรักษ์^๒ ผู้เป็นยี่แลเป็นบิดา
ของพระยาวิเชียรคีรีบิดา แล้วเสด็จกลับมาประทับที่เรือนพระยาวิเชียร
คีรีอีก จนเวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จทรงม้าพระที่นั่งกลับมาตามทางเดิม
มาถึงท่าเสด็จลงเรือพระที่นั่งมายังเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลา ๒ ทุ่มครึ่ง
ออกเรือพระที่นั่งมหาจักรีจากเมืองสงขลาถึงกลางข้างใต้ ฯ

๑ วันที่ ๒๕ เวลาเช้า ๒ โมงครึ่ง เรือพระที่นั่งถึงปากน้ำเมือง
กลันตัน เรือราษฎรก็ไพร่ซึ่งล่องหน้ามาก่อน ยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ

๑ สวนนี้เรียกเป็นสามัญว่า สวนตมู

๒ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี เมื่อนั้น พระยาสุนทรานุรักษ์ เนตร

รัชเสด็จ แล้วพระยาพิพิธภักดี เจ้าเมืองกลันตัน พระโยธิประดิษฐ
 รามมูตา พระรัษฎาธิปัตย์ตร ผู้ช่วยราชการ ลงมายังเรือพระ
 ท่นึง ทรงเครื่องครึ่งยศ พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการแต่งครึ่งยศ
 เสด็จออกในหีบหีบพระโรง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราช
 นภาพ นำแขกเมืองเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พระโกษาธิบดีหาก
 เปนล้าม มีพระราชปฏิสันถารแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระ
 ราชทานสัญญาบัตร ให้พระยากลันตันเป็นพระยาเคชานูชิต^๑ จางวาง
 เมืองกลันตัน แลพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ มงกุฎสยามชั้น
 ที่ ๑ มหาสุรภรณ์ ให้รามมูตาเป็นพระยาพิพิธภักดี พระยากลันตัน
 พระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ มงกุฎสยามชั้นที่ ๒ จุลสุรภรณ์
 ให้พระรัษฎาธิปัตย์ตร เป็นพระโยธิประดิษฐรามมูตาเมืองกลันตัน
 พระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ มงกุฎสยามชั้นที่ ๓ มัณฑนาภรณ์
 แล้วพระราชทานพระบรมราโชวาท ให้ตั้งใจรักษาราชการบ้านเมือง
 แล้วสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเสด็จออก แยกเมืองเฝ้า
 มีพระราชปฏิสันถารตามสมควร แล้วโปรดเกล้าฯ ให้แขกเมืองกลับ
 ไปรัชเสด็จที่เมือง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงผลิตเครื่องแต่งพระ
 องค์ทรงเครื่องตามธรรมเนียม เจ้านายข้าราชการก็แต่งตามธรรมเนียม

๑ ตำแหน่งจางวางเมืองกลันตันผิดกับที่อื่น ด้วยเจกนั้นถือตำแหน่งพระยาจางวาง
 ว่าเป็นสุดตำแหน่ง พระยากลันตันเป็นแต่ราชา เพราะฉะนั้นการที่ทรงเลื่อนพระยากลันตัน
 เป็นพระยาจางวาง แยกถือว่าทรงยกย่องเกียรติยศขึ้นเป็นสุดตำแหน่ง มิใช่เป็นสัญลักษณ์
 ราชการอย่างเมืองอื่น

เสด็จลงเรือพระที่นั่งคักระเซี่ยงไปเข้าวังน้ำ เรือกลไฟเล็กของพระยา
 เกษานุชิต จึงไปตามร่องน้ำเข้าปากน้ำ ซึ่งน้ำเทงทลุดอกใหม่ใกล้กว่า
 ปากน้ำเดิมหน่อยหนึ่ง มีเรือแซกพายแห่เสด็จเป็นอันมาก เสียงฆ้อง
 แลขานยาวกึกก้องตามลำน้ำสองข้างทาง ตั้งแต่ร่องน้ำตลุดอกเข้ามาใน
 ลำแม่น้ำจนกระทั่งถึงเมือง มีเรือแซกทอดสองข้างบอกร่องน้ำตลุดอกมา
 เวลาย้ายโมง ๑ เรือพระที่นั่งถึงเมืองกลันตัน ระยะทางสองชั่วโมงเศษ
 ประทับท่า มีสะพานเป็นทางเสด็จขึ้น ตามทางเสด็จคาดปรำอยู่
 มีคนถือหอกชดชับรายสองข้างไปถึงพลับพลา มีพระสงฆ์เจ้าอธิการ
 วัดในเมืองกลันตัน ๑๐ รูป มาคอยชยันโต เสด็จพระราชดำเนิน
 ขึ้นบก มีขบวนใหญ่ถวายค่านับ เสด็จประทับพลับพลา พระยาจางวาง
 พระยาปลัดกลันตัน รายามุตา แลญาติพี่น้องศรีทวันกรมการ กับทั้งจีน
 เผ่าทูลฉลองอุลัพระบาท มีพระราชดำรัสปฏิสันฐานตามสมควร แล้ว
 เสด็จทอดพระเนตรวัง ซึ่งปลูกไว้เสด็จต่อจากพลับพลา ถึงประตู
 บ้านพระยาเกษานุชิต ทรงซื้อสิ่งของต่าง ๆ มีผ้าไหมใหม่แลผ้าขาว
 ใหม่เป็นต้น แล้วเสด็จประทับในบ้านพระยาเกษานุชิต พวกญาติ
 พี่น้องบุตรภรรยาเจ้าเมืองกลันตันเก่าใหม่ทั้งปวงเผ่าทูลฉลองอุลัพระบาท
 ตั้งเครื่องเสวยกลางวัน แล้วเสด็จกลับมาประทับที่พลับพลาคร่ำหนึ่ง
 แล้วเสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง เรือกลไฟเล็กของพระยาเกษานุชิต
 ออกจากเมืองกลันตันบ่าย ๓ โมงล่องน้ำมาตามทางเดิม พอจวนจะออก

ปากน้ำพยุฝนพักเรือพระที่นั่ง เสด็จประทับทำเนียบเป็นที่พักพระยา
 เกษานุชิตจนฝนหาย แล้วจึงเสด็จลงเรือพระที่นั่ง ไปรุดเกล้า ฯ
 ให้พระยาเกษานุชิตกราบถวายบังคมลากลับที่นั่ง เพราะจะตามมาส่ง
 เสด็จลงเรือพระที่นั่งก็เป็นเวลาลมจืด เรือพระที่นั่งก็กระเชียงมาออกปาก
 น้ำ แลข้ามตามร่องมาจนถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่ง
 รออยู่นานเวลา ๒ ชั่วโมง ถอนสมอเรือพระที่นั่งใช้จักรต่อไป ฯ

๑๐ วันที่ ๓๐ เวลาบ่ายรุ่งเช้า เรือพระที่นั่งถึงเมืองตรังگان ทอด
 เรือพระที่นั่ง พระยาพิไชยภุชงค์ พระยาตรังگان บัวยเป็นโรค
 เส้นพิการ ให้เป็นเหน็บชาเคียวไม้ฉันทน์ มารับเสด็จในเรือพระที่นั่ง
 ไม่ได้ ให้ญาติของพระยาตรังگانลงมาแทน คือคนภูชะชา คนภูยา
 บะกะ คนภูมุง เวลาเช้า ๔ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ทรงเครื่องครึ่งยศอย่างเวลาวานนั้น เสด็จออกในห้องท้องพระโรง
 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ นำตบถสามคนนั้น
 ฝ่าทูลของอุลัพระบาท มีพระราชดำรัสปฏิสันฐานตามสมควร แล้ว
 แยกเมืองกราบถวายบังคมลาไปรับเสด็จบนบก ทรงผลัดเครื่องแต่ง
 พระองค์ แล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียง พร้อมด้วยกระบวร
 เรือนำตามเสด็จพระราชดำเนิน ไปเข้าปากน้ำประทับทำเมืองตรังگان
 มีสะพานทางเสด็จขึ้น บุตรพระยาตรังگان แลญาติพระยาตรังگان
 คอยรับเสด็จอยู่ที่นั่น ตามทางลาดผ้าขาวแลคาคเพดานผ้าขาว มีคนถือ

หอกขัตติยนรยทางสองข้าง แลถึงบันใหญ่ถวายนัย เสด็จพระราช
 ดำเนียรไปประทับที่บันพระยาตวันงาน ทัวพระยาตวันงานคอยรับเสด็จ
 อยู่ทหน้าห้อง เสด็จขึ้นประทับบนห้อง พระยาตวันงานแลญาติพี่น้อง
 ฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท รับสั่งกับพระยาตวันงานตามสมควร แล้วเสด็จ
 พระราชดำเนียรไปประทับที่เรือนตักทำใหม่ของพระยาตวันงาน เสด็จ
 กลางวันนั้น แล้วเสด็จกลับตามทางเดิม มาถึงเรือพระที่นั่ง มหาจักรี
 เวลาเที่ยงครึ่ง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สั่งเหรัญญิกพรวิ
 มาลาไปพระราชทานตักทูลกระหม่อม ซึ่งเป็นญาติผู้ใหญ่ของพระยาตวันงาน
 อายุ ๘๐ เศษ กับตักทูลเจ้าเมืองเขสุตเป็นญาติของพระยาตวันงาน
 รวมได้กับพระราชทานเหรัญญิกพรวิมาลา ๒ คน เวลาย่ำ ๒ โมง
 ออกเรือพระที่นั่งจากเมืองตวันงาน กลับขึ้นทางข้างเหนือ เวลาย่ำ ๔
 โมงครึ่งถึงเกาะวิติง เรือพระที่นั่งทอดสมอในอ่าวที่แม่น้ำ ซึ่งเคย
 เสด็จพระราชดำเนียรประพาสแต่ก่อนแล้ว เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียง
 ไปประพาสที่อ่าวต่อออกไปข้างนอกอีก ที่นั้นมีบ้านริมหาดทรายปลูก
 ต้นมะพร้าว แต่หาดดินแลมีปะการังใต้น้ำมาก เรือพระที่นั่งตก
 ตันเข้าจอชชิตหาดไม่ได้ เสด็จลงเรือเล็กของชาวบ้านขึ้นไปประทับ
 ที่ฝั่ง ทรงพระดำเนียรประพาสตามหาดทรายจนเวลาจวนมืด เสด็จกลับ
 มาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลาห้าค่ำเศษ ครั้นเวลา ๑๐ ทุ่มออกเรือ
 พระที่นั่งเคียวต่อไป ฯ

๑ วันที่ ๑ กรกฎาคม เวลาเช้า ๔ โมงครึ่ง เรือพระที่นั่งลงปาก
น้ำท้ายลำนารายณ์ แขวงเมืองสาบบุรี ทอดสมอเรือพระที่นั่งแล้ว พวก
หัวเมืองแขกทั้งข้าหลวงแลเจ้าเมืองกรมการ ลงมายังเรือพระที่นั่ง
เสด็จออกห้องท้องพระโรง ทรงเครื่องตามธรรมเนียม พระเจ้าน้อง
ยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ นำข้าหลวงแลเจ้าเมืองกรมการ
เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พระยาเพชรบูรณ์ราชบุตร พระยาหนองจิก
พระยาสุริยสุนทร พระยาสาบ พระโยธานุประสิทธิ์ ผู้ช่วยราชการ
เมืองยี่หริ่ง พระพิพิธภักดี ผู้ช่วยราชการเมืองตานี หลวงพรหมภักดี
ข้าหลวงผู้ช่วยราชการเมืองตานี หลวงบำรุงราชกิจ ข้าหลวงผู้ช่วย
ราชการเมืองสาบ ชุนพินิจประชากร ข้าหลวงผู้ช่วยราชการเมืองระแงะ
มีพระราชปฏิสันถารตามสมควรแล้ว ข้าราชการหัวเมืองแขกแลข้า
หลวงที่เฝ้านั้น กรายถวายบังคมลาจากที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ไป
คอยรับเสด็จชนบก ครั้นเวลาบ่าย ๒ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่ง
กระเชี่ยงไปเข้าปากน้ำ มีหมู่บ้านราษฎรริมลำน้ำเป็นอันมาก ลำน้ำ
กว้างใหญ่ภูมิฐานดี มีเรือแม่เมืองสิงคโปร์ทอดบวรทุกของอยู่ลำหนึ่ง
ทางเสด็จผ่านหมู่บ้านไปแล้วจึงถึงพลับพลา ประทับเรือพระที่นั่งเสด็จชนบก
มีพระสงฆ์สวดชัยันโต ๘ รูป เสด็จขึ้นประทับพลับพลา พวกแขกซึ่งลง
ไปเฝ้าในเรือพระที่นั่ง กับพวกที่รับเสด็จอยู่ชนบก คือ พระยาพิพิธ

เสนามาตย์ พระยายิหริ่ง พระยาณรงค์ฤทธิ พระยาชะลา พระยา
ภูผากักเกี พระยาระแงะ กัยหลวงจีนคณานุรักษ์ เมืองตานี เจ้าทล
ลของอุลัพระบาท ประทับที่พลับพลาประมาณครึ่งชั่วโมง แล้วเสด็จ
ลงเรือพระที่นั่งขึ้นไปประพาสข้างเหนือ น้ำ ถึงท่าที่จะขึ้นไรมันสำโรง
แลโรงงารทำแป้งของพระยาสายแลพวกหุ้นส่วน แต่ระยะทางบกที่จะ
ไปถึงไรมันสำโรงงารนั้นไกลด้วยเวลานั้นย้ายมากแล้ว จึงหาไค้เสด็จ
พระราชดำเนินประพาสไม่ เสด็จกลับมายประทับที่พลับพลาอีก ทอด
พระเนตรแขกให้วานรขึ้นเก็บผลมะพร้าว แล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่ง
กลับมาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลาบ่ายค่ำเศษ ครั้นเวลาทุ่มหนึ่งออกเรือ
พระที่นั่งต่อไป ๗

๑๐ วันที่ ๒ กรกฎาคม เวลาเช้า ๔ โมงครึ่ง ถึงอำเภอเมืองนครศรี
ธรรมราช มีเรือกลไฟทอดอ้อยหลายลำ ไค้เสด็จประพาสแห่งใด
ประทับแรมที่นั่น ๗

๑๑ วันที่ ๓ กรกฎาคม เวลาเช้าโมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่ง
กระเชี่ยงมาเข้าปากกระพูน ที่ปากน้ำเป็นทุ่งเลนน้ำตื้นต้องขึ้นเรือพระที่
นั่งทางประมาณ ๕ เส้นจึงถึงกระเชี่ยงไค้ต่อมา ถึงบ้านปากกระพูนมีหม่
บ้าน พันหม่บ้านขึ้นไปถึงพลับพลา ตั้งอยู่ฝั่งข้างใต้ ประทับเรือ
พระที่นั่งเสด็จขึ้นประทับที่พลับพลา พอกระบวรพร้อมแล้ว ทรงม้า
พระที่นั่งไปตามถนนขึ้นไปถึงท่าแพเลยลงทางทิศใต้ มาถึงตลาดท่าวัง

มีการตกแต่งใบไม้แดงผูกข้อมือไว้เสด็จเป็นการครึกครื้น ระยะทาง ๒๗๐
 เส้น ถึงพลับพลาที่ประทับแรมเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งสมเด็จพระเจ้า
 น้อยยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช
 ทรงเป็นแม่กองกระทำการอยู่ที่หมั่นต้นประตูใหญ่นอกกำแพงเมืองที่ศุภคร
 ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมง เสด็จออกทรงพระราชยาน พร้อมด้วยกระบวน
 นำตามเสด็จจากพลับพลาค่ายหลวง เข้าเมืองทางประตูที่ศุภครไป
 ตามทางใหญ่ ถึงวัดพระบรมธาตุ เสด็จประทับในวิหารธรรมศาลา
 ทรงจุทเทียมนมัสการถวายพุ่มพระพุทธรูป แล้วทรงประเคนเทียนร้อยแก่
 พระครูฐานานุกรมเปรียญในเมืองนครศรีธรรมราช แล้วทรงประเคนผ้า
 ไตรพระสงฆ์ ๒๐ รูป ครองไตรแล้วสวดพระพุทธรพนต์สมเด็จพระมหา
 ธาตุ แล้วเสด็จวิหารพระม้า ซึ่งเป็นทางขึ้นบนชั้นทักษิณพระบรมธาตุ
 เสด็จพระราชดำเนินขึ้นบนชั้นทักษิณทรงประทักษิณพระมหาธาตุ แล้วทรง
 จุทเทียมนมัสการถวายพุ่มแล้ว เสด็จลงทรงจุทเทียมนพรหม ๓ เล่ม
 บูชาพระบรมธาตุที่ในวิหาร แล้วทรงพระดำเนินทอดพระเนตรในบริเวณ
 พระมหาธาตุแลฐานพระศรีมหาโพธิ์แลวิหารเขียน ซึ่งอยู่หลังเคียวกัน
 กับวิหารพระม้า แล้วไปรอกเกล้า ๆ ให้พราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียน แล้ว
 เสด็จประทับที่พลับพลา ซึ่งพระครูเทพมุนีปานทำขึ้น เป็นพลับพลาหลัง
 คามุงกระเบื้อง ซ่อฟ้าใบระกาน้ำยันประดับกระจก ที่วัดพระบรมธาตุ

๑ วิหารพระม้าเป็นมุขกระสัน เชื่อมวิหารเขียนกับพระมหาธาตุ ที่เรียกว่าวิหาร
 พระม้า เพราะปั้นลางรูปพระมหาสัตว์เสด็จทรงม้าออกมาหาภิเษกกรรมไว้ในนั้น

พระครูเทพมนต์ได้จัดการปฏิสังขรณ์ ได้ชักชวนชาวเมืองในหัวเมือง
แหลมมลายู ข้าราชการฝ่ายตะวันตกทั้งปวงให้ช่วยด้วยทุนทรัพย์เงินทอง
สิ่งของแลช่วยด้วยกำลังแรง มีผู้มีศรัทธามาช่วยเป็นอันมาก ได้
ตั้งที่ทำการเป็นการใหญ่ จัดการปฏิสังขรณ์ในบริเวณพระมหาธาตุทั่วไป
แลได้มีการสมโภชพระมหาธาตุในการเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้ เสด็จ
ประทับที่พลับพลา แล้วเสด็จทอดพระเนตรละคอนที่พลับพลาโรงละคอน
อีกแห่งหนึ่งมีละคอนเล่นเรื่องอิเหนา เป็นละคอนไทยฝึกหัดขึ้นในเมืองนี้
แล้วเสด็จมาประทับที่พลับพลา ทอดพระเนตรดอกไม้เพลิง แล้วเสด็จพระ
ราชดำเนินกลับค่ายหลวง เวลา ๒ ทุ่มเศษ มีหนังตลุงเล่นถวายที่
พลับพลาประทับแรมที่นี้ ๓

๑ วันที่ ๔ กรกฎาคม เวลากลางวันเสด็จออกทอดพระเนตรละคอน
(ม) ในหรั่มมีเล่นถวาย ๒ โรง แล้วพระครูเทพมนต์เฝ้า รัชสังด้วยเรื่องการ
ปฏิสังขรณ์วัดพระบรมธาตุ ทรงพระราชดำริห์ที่จะทรงปฏิสังขรณ์พระ
เจดีย์เล็กที่รายรอบพระมหาธาตุ แล้วทอดพระเนตรเห็นผ้าที่ทรงพระ
กรุณาไปรบกเกล้า ๆ ให้ทำขึ้นห่มพระมหาธาตุแล้ว พระมหารัตนธ
โช ม่วง" เฝ้า รัชสังถามด้วยการเล่าเรียน แลพระพิธีธรรมเมือง
นครศรีธรรมราช สวดภาณยักษ์อย่างทำนองที่สวดกันอยู่ในเมืองนี้
ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมง เสด็จออกทรงม้าพระที่นั่ง เสด็จพระราชดำเนิน

ไปประทับที่ศาลขำระความ ทอดพระเนตรผู้พิพากษาชำระคดีสินความ
แล้วเสด็จหอพระพทลสิหิงค์ทรงนมัสการพระ แล้วเสด็จพระราชดำเนิน
ด้วยกระบวนม้าพระที่นั่งต่อไป ถึงวัดพระบรมธาตุ เสด็จพระราช
ดำเนินเข้าไปประทับในวิหารพระธรรมศาลา ทรงจุทเทียนเครื่องนมัสการ
แล้วทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสัญญาบัตร ให้พระมหารตนธ
ไช ม่วง เปரியง & ประโยค วัดท่าโพธิ์ เป็นพระคิริธรรมมุนี ที่พระ
ราชาคณะ เจ้าคณะใหญ่เมืองนครศรีธรรมราช มนิตยภัตรราคา
เดือนละ ๕ ตำลึง ให้เลื่อนพระครูเทพมุนี วัดพระบรมธาตุ เป็น
พระครูเทพมุนี ศิริสุวรรณอุปาลบาล เจ้าคณะเมืองนครศรีธรรมราช
ผู้รักษาวัดพระบรมธาตุ มนิตยภัตรราคาเดือนละตำลึงกึ่ง พระราชทาน
ไตรแพรทั้ง ๒ รูป แต่ศาลิบัตรแจกหักทองขวางสำหรับพระคิริธรรม
มุนี แลศาลิบัตรพดศาลิหักทองขวางสำหรับพระครูเทพมุนีนั้น โปรด
เกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานในกรุงเทพฯ ส่งออกมาถวายภายหลัง ขณะ
พระราชทานสัญญาบัตรนั้น มีพระสงฆ์สวดชยันโต ๓๐ รูป แล้วพระ
คิริธรรมมุนีถวายขมาแต่ไม่ได้ถวายขอติเรก ครั้นเสร็จการทรงตั้ง
ตำแหน่งยศพระสงฆ์แล้ว เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระมหาธาตุ
ที่วิหารพระม้า แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปประทับในลานพระมหาธาตุ

๑ การที่ทรงตั้งพระคิริธรรมมุนี ทรงพระราชดำริที่ขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช
เจ้าพนักงานไม่ได้เตรียมศาลิบัตรแจกไป ยังไม่ได้รับพระราชทานศาลิบัตรแจก จึง
ยังไม่ได้ถวายขอติเรก

บ้านทักนิณ พระครูเทพมนต์ได้จัดการที่จะยกจันทน์ทนต์เกษตรรอบพระ
 มหาธาตุ ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ได้พระราชทาน
 เงินช่วยในการปฏิสังขรณ์แต่ก่อน ทรงจับเชือกชักจันทน์ สมเด็จพระ
 พระบรมราชินีนาถ ตามเสด็จพระราชดำเนินไปด้วย ทรงจับเชือก
 เหมือนกัน แล้วพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการจับเชือกต่อไป พราหมณ์
 ให้คนทำงานรับแลประโคมพิณพาทย์ ยกจันทน์บ้านทักนิณมณฑล
 ออกแล้ว เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรที่วัดพระครูเทพมนต์
 ที่วัดหน้าพระธาตุ ทรงวัดพระบรมธาตุข้าม มีโรงครัว โรงเลี้ยง โรง
 งามหลายหลัง มีผลไม้แลของบริโภคนานา ๆ สำหรับเลี้ยงคนทำงาน
 ซึ่งมีผู้เฝ้ามาถวายช่วยประคองประกาศกแต่งห้อยแขวนทั่วไป เป็นที่
 ครกครนน่าชม แล้วประทับที่กุฏิพระครูเทพมนต์ แล้วเสด็จพระ
 ราชดำเนินมาชมม้าพระที่นั่งวัดพระบรมธาตุ เสด็จพระราชดำเนินกลับ
 ถึงค่ายหลวงเวลาทุ่มเศษ ค่ำวันนั้นละคอนที่โรงหลวงค่ายหลวงเล่นเรื่อง
 รามเกียรติ์ เป็นละคอนของทวีปภรรยาพระศิริธรรมบริรักษ์จักเล่นขึ้น
 เอาอย่างละคอนในกรุงเทพฯ ๑ เสด็จออกทอดพระเนตรที่พลับพลาโรง
 ละคอนเสด็จขึ้น ๕ ทุ่ม ๒

2206

๑ วันที่ ๕ กรกฎาคม เวลาเช้า ๔ โมง เสด็จขึ้นทรงช้างพระที่นั่ง
 เสด็จพระราชดำเนินจากค่ายหลวงไปข้ามลำน้ำ แล้วผ่านไปทุ่งนา
 เข้าในป่าระยะทางเกือบ ๒ ชั่วโมง ถึงสวนแมงคุด คำบลบ้านฉนวนแหล

ต้นแมงकुมีเป็นกงใหญ่ มีพลับพลาไว้เสด็จตากแห้งทพนดินเตียน
 สอาด ประทับข้างพระที่นั่ง เสด็จประพาสในส่วนนั้นแล้วเสวยกลาง
 วันที่พลับพลา มีเพลงกระบองร้องถวาย เวลาบ่าย ๒ โมงครึ่ง เสด็จ
 กลับตามทางเดิม มาถึงพลับพลาบ่าย ๔ โมงเศษ เวลาเย็นเสด็จ
 ออกทรงพระดำเนียรประพาสที่สนามหน้าเมือง แลเสด็จทอดพระเนตรหมู่
 บ้านแขกที่ริมน้ำ ทรงพลับพลาไปข้างตะวันตก เสด็จกลับย่ำค่ำเศษ
 เวลายามเศษ เสด็จออกทอดพระเนตรละคอนที่พลับพลาเหมือนเวลา
 วานนี้ ละคอนของพินภรรยาพระศิริธรรมบริรักษ์เล่นเรื่องอิเหนา จัด
 เล่นขึ้นตามอย่างละคอนในกรุงเทพ ฯ เป็นคู่แข่งกับละคอนของทรัพย์
 ที่เล่นถวายเวลาวานนี้ แลละคอนโรงนี้ก็ได้เล่นถวายทอดพระเนตรที่วัด
 พระบรมธาตุเมื่อวันที่ ๓ นั้น เสด็จขึ้นเวลา ๕ ทุ่มเศษ ฯ

๑ วันที่ ๖ กรกฎาคม เวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จออกทรงม้า
 พระที่นั่ง ออกจากพลับพลาที่ประทับแรม เข้าในกำแพงเมืองเลย
 ไปทางถนนริมกำแพงเมือง ประทับทอดพระเนตรที่ซังนักโทษอยู่ที่ข้อม
 แล้วทรงม้าพระที่นั่งต่อมาตามถนนริมกำแพงด้านตะวันตก มาเลย
 เข้าถนนใหญ่ประทับที่วัดพระบรมธาตุ ทรงนมัสการแล้วเสด็จทอดพระ
 เนตรการในลานพระมหาธาตุ ทรงพระราชดำริห์จะทรงปฏิสังขรณ์วิหาร
 สามจอมที่อยู่ภายในบริเวณลานพระมหาธาตุ มีพระเจดีย์ใหญ่ต่อเนื่อง
 จากวิหาร แล้วทรงม้าพระที่นั่งเสด็จประทับที่ศาลหลักเมืองทอดพระ

เนตรเทวรูป แล้วเสด็จพระราชดำเนินมาออกนอกกำแพงเมือง ผ่าน
 พลับพลาค่ายหลวง มีพระสงฆ์สวดชยันโตที่วัดประตูขาว ใกล้
 พลับพลาเหมือนเมื่อเวลาเสด็จขึ้น เสด็จพระราชดำเนินต่อมาถึงร่มไม้
 ใหญ่ หยุดม้าพระที่นั่งพักครู่หนึ่งแล้วเสด็จต่อไปถึงทางแยกเข้าสวน
 บาลละเมาะ ทรงม้าม้าพระที่นั่งประพาสในที่นั้น เสด็จลงจากม้าม้าพระที่
 นั่ง ๒ แห่ง ที่นี้เป็นเนินแลมีต้นไม้เป็นหย่อม ๆ มีที่เตียนหญ้าขึ้นเขียว
 งามเหมือนหนึ่งสวนที่คนทำ แลไปจากเนินเห็นทุ่งนาแลภูเขา แล
 มีต้นสาวหยุกคอกกกหอมระรื่นไปเป็นทั้งงาน่าชมมาก ไพรคเเกล้า ๆ
 พระราชทานนามที่นี้ว่า “สวนราชฤๅ” ที่ซึ่งเป็นสวนนี้ยาวประมาณ ๖๐
 เส้น กว้างประมาณ ๑๕ เส้น แล้วทรงม้าม้าพระที่นั่งต่อไปตามหย่อมไม้
 มาเข้าทางเค็มค้ำมีคในระยะทาง มาถึงค่ายลท่าแพเวลาทุ่มเศษ
 มีพลับพลาแลตะพานน้ำ ประทับเสวยเครื่องว่าง แล้วเสด็จเรือพระที่นั่ง
 ออกจากท่าแพลงลงมาตามลำน้ำทางกว่าครึ่งชั่วโมงจึงถึงท่า ซึ่งเสด็จ
 ขึ้นบกเมื่อขามา แลไปออกปากน้ำเป็นเวลาเช้าขึ้น เรือพระที่นั่งไปได้
 สดวกพันทอน แลเรือสกรูงมาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลาบ่ายเศษ
 เสด็จขึ้น ครั้นเวลา ๒ ยาม เรือพระที่นั่งใช้จักรต่อมา ฯ

๑ วันที่ ๗ กรกฎาคม เวลารุ่งเช้าถึงเกาะพังนี้ เรือพระที่นั่ง
 ทอดที่อ่าวธารเสด็จ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งเล็ก

ไปประทับเสด็จขึ้นที่เกาะ มีราชกุมารเฝ้าถวายของ เสด็จพระราช
 ดำเนียรไปตามทางหลังเขา ได้ยวลงธารที่จารึกอักษรพระนาม จ. ป. ร.
 ชั้นที่ ๓ ประทับที่นั่น ไปรอกเกล้า ๆ ให้จารึกศิลาศักราช ๑๒๖๐ หมาย
 ยถเสด็จพระราชดำเนิน ต่อจากศักราชที่จารึกไว้แต่ก่อน & คราวมาแล้ว
 คราวนี้เป็นครั้งที่ ๕ แล้วทรงฉายพระรูป แล้วเสด็จพระราชดำเนิน
 กลับมายังที่ทรงที่ตนธารประทับสงวนแล้ว เสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง
 กระเชียงมาขึ้นเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลาบ่ายโมง ๑ ครั้นเวลาบ่าย ๒
 โมงครึ่ง ออกเรือพระที่นั่งใช้จักรต่อมา เวลาทุ่มครึ่งทรงปากน้ำเมือง
 หลังสวน เรือพระที่นั่งทอดหางเพราะมีตนัก พระยาจรูญราชโกศการ
 ผู้ว่าราชการเมืองกับทั้งผู้ว่าราชการเมืองที่อยู่ติดต่อกันคือพระยา
 วิจิตรภักดี เมืองกาญจนบุรี นายพันตราสาร เมืองไชยา พระศรี
 โลหะภุมิพิทักษ์ เมืองระนอง ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ในเรือ
 พระที่นั่ง ประทับแรมที่นั่น ฯ

๑๑ วันที่ ๘ กรกฎาคม เวลารุ่งเช้าออกเรือพระที่นั่งขึ้นไปข้างเหนือ
 ทางประมาณชั่วโมงเศษถึงเกาะลังกาจิว แขวงเมืองชุมพร ทอดเรือ

๑ พระยาวิจิตรภักดี คือพระยาวิจิตรภักดี ข้า ศรีธำมช

นายพันตราสาร บัว บุนนาค เดิวนั้นเป็นพระยาศรีธรรมศุภราช สมุห
 เทศาภิบาลมณฑลอุดร

พระศรีโลหะภุมิพิทักษ์ คอขุหน้ เดิวนั้นเป็นพระดำรงสุจริต จางวางเมือง
 ระนอง

พระที่นั่งไกลเคาะ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียง
 ไปประทับที่หาดทราย แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปตามเชิงเขา ที่
 เกาะนั้นมั่งคั่งเป็นต้นกทำรัง แต่ที่ปากถ้ำน้ำทะเลท่วมลึก ทรงพระเกาห้าม
 เสด็จทอดพระเนตรวังนกในถ้ำ เวลานั้นกทำรังมีลูกอ่อน ยังไม่เป็น
 เวลาที่จะเก็บรังนก เป็นแต่ทอดพระเนตร แล้วเสด็จกลับมาประทับ
 ที่เชิงเขา ทรงจารึกอักษรพระนาม จ. ป. ว. ที่ปากถ้ำเล็กอีกแห่งหนึ่ง
 อยุ่ต้นทาง แลเลขขอกยเสด็จ ร. ศ. ๑๐๘ หมายความว่าเสด็จ
 ประพาสคราวก่อน แล ๑๑๗ สำหรับคราวนี้ แล้วทรงฉายพระรูป
 แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับลงเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลาเช้า ๕ โมง
 ครึ่ง ออกเรือพระที่นั่งกลับมากทอดเรือพระที่นั่งเมืองหลวงสวน เวลาบ่าย
 ๑ ครึ่ง เวล่าย่ำ ๓ โมง เสด็จลงเรือพระที่นั่งตกระเชียงมา
 เข้าปากน้ำ แล้วเรือกลไฟเล็กมุ่งมาตามลำแม่น้ำ จวนจะถึงท่าเสด็จขึ้น
 เรือพระที่นั่งตกระเชียงต่อมา ถึงตำบลยางยไโรเรือพระที่นั่งประทับท่า
 เสด็จพระราชดำเนินขึ้นทรงช้างพระที่นั่งมาตามทางบก ระยะทาง
 ประมาณ ๕๐ เส้น ถึงบ้านพระยาจรรยาอุฎาทร ท้ายलयางชั้นเงิน
 ซึ่งจักเป็นที่ประทับแรม เวล่าย่ำค่ำเสด็จขึ้นประทับที่เรือนตักของพระยา
 จรรยาอุฎาทร เสด็จแล้วเสด็จทอดพระเนตรละคอนของพระยา
 จรรยาอุฎาทร เล่นจักระบำแลต่อเรือเสภาเมื่อนางวันทองห้ามทัพ
 เสด็จขึ้น ๕ ทุ่มเศษ ฯ

๑ วันที่ ๙ เวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จออกทรงช้างพระที่นั่ง ออก
จากที่ประทับแรมไปตามทาง สองข้างทางมีสวนแลไร่ตลอดไป ระยะ
ทาง ๑๐๐ เส้นเศษถึงเขาเงิน บางคนก็เรียกเขาเงิน ประทับช้าง
พระที่นั่งเสด็จลงทรงพระดำเนินไป นมัสการพระเจดีย์ซึ่งอยู่ริมน้ำตรง
หน้าถ้ำ พระเจดีย์นี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อเสด็จ
พระราชดำเนินประพาสคราวก่อน แล้วเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปในถ้ำ
มีพระสงฆ์สวดชยันโตรับเสด็จ คือ พระครูเจ้าคณะแขวงพระสงฆ์ที่อยู่
ในเข้านี้ ทรงนมัสการพระพุทธรูปในถ้ำ แลทรงจารึกศิลาไว้ที่หน้าโกสินทร
ศก ๑๑๗ ทอดยวพระนามซึ่งจารึกไว้เมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาส
ในศก ๑๐๘ แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับลงเรือพระที่นั่งล่องลงมา
ตามลำน้ำ ถึงที่ประทับแรมเวลาบ่ายค่ำเศษเสด็จขึ้น เวลากลางคืน
เสด็จออกทอดพระเนตรละคอนพระยาจรรยาชาวโกศการเหมือนอย่างวานนี้
เล่นเรื่องเจ้าเงาะเมื่อคืนนี้ เลิก ๕ ทุ่มเศษ ฯ

๑ วันที่ ๑๐ เวลาเช้า ๔ โมง เสด็จออกทรงเรือพระที่นั่งล่องลงมา
ตามลำน้ำ ออกปากน้ำระยะทาง ๒ ชั่วโมง ถึงเรือพระที่นั่ง
มหาจักรีเสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๒ โมง ออกเรือพระที่นั่งจากเมือง
หลังสวน ระยะทาง ๒ ชั่วโมงเศษ ถึงปากน้ำเมืองชุมพร ทอด
เรือพระที่นั่ง ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งไป
ประทับที่บ้านปากน้ำ มีสพานเรือเป็นที่เสด็จขึ้น พระยาเพ็ชรกำแพง

สงครามแลกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงพระ
 คำเนิรไปตามทางพอดนตกลี้เก็จประทับพักณอยู่ที่ด้านภายใน ทอดพระ
 เนตรข้างของกรมการเมืองชุมพร ซึ่งมีรูปแปลกเป็นช้างเคี้ยว พอดน
 หายแล้วทรงพระคำเนิรไปตามถนนหมู่บ้านเลี้ยวออกหน้าเขามิตรีประทับ
 ที่พลับพลาหน้าเขา แล้วเสด็จจากพลับพลามาคามทางตรงถึงสะพาน
 เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียง เสด็จกลับมาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลา
 หกโมงเศษ พระยารัตนเศรษฐีซึ่งมารับเสด็จที่เกาะพังนั้นแต่คราวแรก
 แล้วตามเสด็จพระราชคำเนิรในเรือพระที่นั่งตลอดทางนั้น ใ้ไกกราบ
 ถวายบังคมลาทั้ง เวลา ๓ ยามออกเรือพระที่นั่ง ๗

๑ วันที่ ๑๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๗ เวลาเช้า ๒ โมง ถึงบางตะพาน
 แขวงเมืองกำเนินคนพคุณ ทอดเรือพระที่นั่ง ทอดพระเนตรภูมิสถานทั้ง
 ครั้นเวลาเช้า ๕ โมง ออกเรือพระที่นั่งใช้จักรต่อมา จนเวลาบ่าย
 ๓ โมงครึ่ง ถึงเกาะหลักแขวงเมืองประจวบคีรีขันธ์ เรือพระที่นั่งทอด
 ในอ่าว เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ ข้าหลวงเทศาภิบาล แลพระสัจจาภิรมย์
 ผู้ว่าราชการเมืองเพชรบุรี มาเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทในเรือพระที่นั่ง
 เตรียมจะเสด็จพระราชคำเนิรขึ้นบก พอดนตกลี้เก็จจนเวลาบ่ายคำณ
 จึงหาย เสด็จพระราชคำเนิรลงเรือพระที่นั่งกระเชียง ไปประทับที่
 สะพานเรือก เสด็จขึ้นประทับบนพลับพลา เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์
 นำหลวงบริบาลคีรีมาศ ผู้ว่าราชการเมืองประจวบคีรีขันธ์ หลวง

สุรราชสาร ผู้ว่าราชการเมืองปราณบุรี พระพลสงคราม จางวางท่าน
เมืองเพชรบุรี แลราษฎรชาวย่านตำบลนี้ เข้าทูลฉลองธูลีพระบาท
ทูลเกล้า ฯ ถวายของ แล้วทรงพระดำเนินไปตามหาดทรายที่หมู่บ้านข้าง
ใต้พลับพลา แล้วทรงพระดำเนินกลับมายังเหนือพลับพลา ประพาสไว้
เข้าพักแลแต่งอลิต แล้วเสด็จกลับมาลงเรือพระที่นั่งกระเชี่ยงมา
ถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลาทุ่มเศษ เวลา ๒ ยามออกเรือพระที่นั่งตัด
ข้ามอ่าวไปตวันออก วันนั้นพระราชทานผ้าแจกแก่พระบรมวงศานุวงศ์
แลข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนินครั้งนั้น ฯ

๑ วันที่ ๓๒ เวลาเช้า ๒ โมง ถึงเกาะไผ่ ทอดเรือพระที่นั่ง พบ
เรือแม่มาจากเมืองจินตออยู่ ๒ ลำ ปราศจากกาฬโรค เวลาเช้า ๕ โมง
ออกเรือพระที่นั่งต่อมา ระยะทางประมาณชั่วโมงครึ่ง ถึงเกาะสีชัง
ทอดเรือพระที่นั่ง เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีซึ่งมาอยู่ที่ศรีราชา แลขุนพรหม
รักษา ผู้ว่าราชการเมืองชลบุรี แลกรมการทหารเมืองชลบุรี มา
เข้าทูลฉลองธูลีพระบาท เวลาบ่ายครึ่งออกเรือพระที่นั่งจากเกาะสีชัง
มาถึงสันดอนเวลายามหนึ่ง เรือพระที่นั่งข้ามสันดอนมา ถึงตลิ่ง
เวลา ๔ ทุ่มครึ่ง ทอดเรือพระที่นั่งประทับแรม ฯ

๑ วันที่ ๓๓ เวลาเช้า ๓ โมงครึ่ง ออกเรือพระที่นั่งเข้าปากน้ำ
ที่ขอมพระจุลจอมเกล้าแลขอมผดเสดสมุท ยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ เมื่อ
เวลาเรือพระที่นั่งผ่านทั้งสองแห่ง ถึงเมืองสมุทรปราการเรือพระที่นั่ง

๑ ขุนพรหมรักษา เจริญ จารุจินดา ภายหลังเป็นพระยาชลบุรณรักษ์ แล้ว
เป็นพระยาศรีธรรมศุกราช สมุหเทศาภิบาลมณฑลอุบล

หลวงนิพัทธกุลพงศ์ ข้าหลวง มารับเทียนขปเครื่องนมัสการพระสมท
เจดีย์ไปจากเรือพระที่นั่ง แล้วออกเรือพระที่นั่งต่อมา เวลาบ่ายถึง
ถึงท่าราชวรดิษฐ์ เรือพระที่นั่งประทับท่า แล้วเสด็จพระราชดำเนิน
ขึ้นจากเรือพระที่นั่ง ประทับที่พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย ดำรัสกับพระ
บรมวงศานุวงศ์แลข้าทูลลอองธุลีพระบาทที่มารับเสด็จ แล้วเสด็จพระ
ราชดำเนินขึ้นทรงพระราชยานมาประทับที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท รับ
สั่งกับพระบรมวงศานุวงศ์ที่หน้าท้องพระโรงครุฑหนึ่งแล้วเสด็จขึ้น ฯ

ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒)

๑ วันที่ ๑๐ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ เวลาเช้า ๒ โมงเศษ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
ประทับพระราชยาน ไปประทับพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย มีพระราชดำรัส
ด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าราชการพอสมควรแล้ว เสด็จประทับเรือ
พระที่นั่งมหาจักรีเรือพระที่นั่งใช้จิกรขึ้นไปกลับลำทวนราชาธิวาสแล้วลง
ไปตามลำแม่น้ำเจ้าพระยา เวลาเที่ยง ๓๐ นาที ถึงเมืองสมุทรปราการ
ที่ขอมณเสด็จสมุททิพย์ขึ้นใหญ่ถวายคำนับ ทอดเรือพระที่นั่งที่เมืองสมุทร
ปราการ รอเวลาน้ำขึ้นอยู่จนเวลาบ่าย ๕ โมงครึ่ง จึงถอนสมอเรือ
พระที่นั่งออกปากน้ำ ที่ขอมพระจุลจอมเกล้าฯขึ้นใหญ่ถวายคำนับ
เรือพระที่นั่งข้ามสันดอนออกน้ำเชี่ยว แล้วคึกคักตรงไปเกาะสีชัง เวลา
จวน ๔ ทุ่มถึงเกาะสีชัง ทอดสมอเรือพระที่นั่งประทับแรม ฯ

๑ หลวงนิพัทธกุลพงศ์ บุณนาค ภายหลังเป็นพระยาสมุทรบุรุษ

๑ วันที่ ๓๑ เวลาบ่าย ๔ โมง เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชี่ยง
ไปประทับเสด็จขึ้นที่สะพานอัมฤกษ์ แล้วเสด็จพระราชดำเนินทอดพระ
เนตรที่ต่าง ๆ ในพระราชอุทยานจันทน์ แล้วเสด็จกลับลง
เรือพระที่นั่งมหาจักรี ทอดประทับแรมอยู่ที่นั่น ฯ

๑ วันที่ ๓๒ เวลาบ่าย ๓ โมง เรือพระที่นั่งมหาจักรีถอนสมอใช้
จักรเข้าไปข้างฝั่งทะเลตะวันออก ประมาณชั่วโมงหนึ่ง ถึงศรีมหาธาตุ
ทอดเรือพระที่นั่ง แล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชี่ยง ไปประทับที่สะพาน
เจ้าพระสุรศักดิ์มนตรี ซึ่งออกมาอยู่ที่หน้าวัดการเวกเสด็จ ขุนพรหม
รักษา ข้าราชการเมืองชลบุรี หลวงนฤมิตรสารานุกร จ่า
ฤทธิพิไชย ซึ่งรักษาราชการในเมืองชลบุรี มารับเสด็จที่นั่น แล้ว
พระราชดำเนินขึ้นสะพานใหญ่ ไปตามทางถึงบ้านเจ้าพระยาสุรศักดิ์
มนตรี เสด็จประทับที่ในบ้าน แล้วเสด็จพระราชดำเนินขึ้นบนเนินเขา
ทอดพระเนตรภูมิลำเนาตำบลศรีมหาธาตุ แล้วเสด็จพระราชดำเนิน
ทอดพระเนตรในภูมิสถานเหล่านั้น พอเวลาจวนค่ำเสด็จลงเรือพระที่นั่ง
ที่หน้าบ้านเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี กลับเรือพระที่นั่งมหาจักรี ใช้จักร
กลับมายังประทับแรมที่เกาะสีชัง ฯ

๑ วันที่ ๓๓ เวลาบ่ายฝนตกไม่ไต่เสด็จพระราชดำเนินประพาส ฯ

๑ วันที่ ๓๔ เวลาบ่ายรุ่งออกเรือพระที่นั่ง ไปทอดตำบลบางพระ
เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชี่ยงไปขึ้นฝั่ง กรมทหารเรือจัดการรับเสด็จ

พระนรินทรรังสรรค์ เป็นผู้บังคับการอยู่ในที่นี้ พระยารเวศศักดิ์ดาว
ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปรางค์บุรี มาเฝ้าด้วย เสด็จขึ้นทอดพระ
เนตรที่ปลูกทหาร แล้วทรงม้าพระที่นั่ง เสด็จพระราชดำเนินเป็น
กระบวนม้า ไปทอดพระเนตรภูมิลำเนาตำบลบางพระ หนทางไปใน
สวนในป่า แลลงชายทะเลเลียบหาดทราย แล้วเสด็จขึ้นบนเนินเขา
เรียกว่าเขาพระบาท แล้วเสด็จกลับลงเรือพระที่นั่งที่ท่าเดิม เสด็จ
กลับมาลงเรือพระที่นั่งมหาจักรี ออกเรือเวลาบ่าย ๑ โมง เลียบ
ไปตามฝั่งตะวันออก เวลาทุ่มเศษถึงเกาะคราม ทอดเรือพระที่นั่ง
ประทับแรม ฯ

๑ วันที่ ๑๕ เวลาเช้า ๒ โมง เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชี่ยงไปขึ้น
เรือกลไฟเทวาสุวรรณ เลียบเกาะครามไปต้อนวันออก ไปทอดที่ตรง
หาดขาม เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชี่ยงไปเสด็จขึ้นที่หาด ทอดพระ
เนตรชดฟองคน แล้วเสด็จหาดนวนอีกแห่ง ๑ แล้วเสด็จกลับมาเรือ
พระที่นั่งมหาจักรี เวลาบ่ายโมงเลือนเรือพระที่นั่งเข้าไปทอดที่อ่าวช้าว
ในเกาะครามนี้ เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชี่ยง
ขึ้นประทับที่หาด ทอดพระเนตรพรานไล่กวาง แลประพาสในที่
เหล่านั้นจนเวลาค่ำ เสด็จกลับมาลงเรือพระที่นั่งเวลา ๒ ทุ่มเศษ เรือ
พระที่นั่งมหาจักรีออกจากที่ทอดอ่าวช้าว ตัดข้ามไปฝั่งทะเลตะวันตก ฯ

๑ พระยารเวศศักดิ์ดาว (เจ้า จารุจินดา) ภายหลังเป็นพระยาเทพอรอุ
พระนรินทรรังสรรค์ ชื่อทอง

๑ วันที่ ๑๖ เวลาเช้าเห็นฝูงทะเลวันตกเห็นเมืองกำเนคนพคุณ
เรือพระที่นั่งเกิรหางฝั่งพอแลเห็นเขาฝั่งสนัก เวลาบ่าย ๓ โมงครึ่ง
ทอดที่ปากน้ำเมืองชุมพร พระยาเพชรกำแพงสงคราม^๑ ผู้ว่าราชการ
เมืองชุมพร มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในเรือพระที่นั่ง พร้อมทั้ง
ข้าหลวงคลัง ข้าหลวงยุติธรรม ไม่ได้เสด็จขึ้นบก เวลา ๕ ทุ่มเศษ
ออกเรือพระที่นั่ง ๒

๑ วันที่ ๑๗ เวลาเช้า ๒ โมงครึ่งถึงเกาะพงัน เรือพระที่นั่งทอด
ที่อ่าวธารเสด็จ เวลาเช้า ๔ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียง
ขึ้นบก มีพันพมณราช^๒ ปลัดเมืองกาญจนบุรี กับข้าหลวงคลังอีก
คนหนึ่งมารับเสด็จ เสด็จขึ้นที่ศาลาสลักอักษรพระนามขึ้นที่ ๑ ไปรุด
ให้จารึกการราช ๑๒๖๓ เติมลง แลทรงฉายพระรูป แล้วเสด็จมาประทับ
ใต้ต้นไทรที่สงวาทรงเครื่องใหญ่แล้วสงวน้ำในธาร แล้วเสด็จมาประทับ
เสวยกลางวันท่าศาลา พระยารัตนเศรษฐี^๓ ข้าหลวงเทศาภิบาล
มณฑลชุมพร ซึ่งไปคอยรับเสด็จอยู่เกาะสมยนั้น กลับขึ้นมาเฝ้า
ทูลละอองธุลีพระบาท เวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จกลับมายังเรือพระที่นั่ง
ทอดประทับแรมที่เกาะพงัน ๑ จนเวลา ๓ ยามออกเรือพระที่นั่ง ๒

๑ พระยาเพชรกำแพงสงคราม มล

๒ พันพมณราช สก ภายหลังได้เป็นหลวงศรีสุพรรณดิฐ

๓ พระยารัตนเศรษฐี คอชมก้อง วรรณอง ภายหลังเป็นพระยาดำรงสุจริต

๑ วันที่ ๑๘ เวลาเช้าโมงครึ่ง ถึงเกาะเต่า ทอดเรือพระที่นั่งแล้ว
 เวลาเช้า ๒ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งไปประทับที่หาดทราย ทรงพระ
 คำเนิรประพาสตามหาด แล้วทรงพระคำเนิรขึ้นบนเนินลูกเขาน้อย ตัก
 ไปลงหาดอีกแห่งหนึ่ง อยู่ใกล้กับที่นั้น เปนปากธารมีน้ำจืด แต่
 ไม่มีมากนัก น้ำไหลริน ๆ มีศิลาใหญ่อยู่ที่ปากธาร ทรงพระ
 ราชหัตถเลขาเป็นอักษรพระนามย่อ จ.ป.ร. แลเลขบอกศก ๑๓๘ ที่
 ศิลา นั้น แลโปรดเกล้าฯ ให้สลักลงไว้ตามรอยพระราชหัตถเลขานั้น
 เสร็จแล้ว ทรงฉายพระรูป แล้วเสด็จกลับมาที่หาดซึ่งเป็นครั้งแรก
 เสด็จขึ้น เพราะหาดทางที่จารึกอักษรพระนามนั้น เปนที่ตนแลมี
 ศิลาขนาดใหญ่ จึงเสด็จขึ้นทางนั้น เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียง
 มาประทับเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลาเที่ยง ครั้นเวลาบ่ายโมง ๑ ออก
 เรือพระที่นั่งมหาจักรีจากที่ทอดเกาะเต่า บ่าย ๔ โมงถึงเกาะลังกาจิว
 ทอดเรือพระที่นั่ง แต่ไม่ได้เสด็จพระราชคำเนิรขึ้นประพาส เพราะ
 น้ำขึ้นมาก ทางเสด็จเข้าถ้ำวังนกเปนที่ลำบาก เวลาทุ่ม ๑ ออก
 เรือพระที่นั่ง ฯ

๑ เกาะเต่านี้เป็นเกาะใหญ่แต่อยู่ห่างฝั่งมาก หาดอยู่ข้างด้านตะวันตก เวลาลม
 ตะวันตกคลื่นใหญ่ เสด็จผ่านไปมา มีพระราชประสงค์จะประพาสหลายครั้ง ติดคลื่น
 ไม่ได้ประพาส คราวนี้คลื่นราบจึงแวะประพาส

๒ บรรดาเกาะวังนก เกาะลังกาจิวนี้เป็นที่คุ้นที่ทรงถนัดกว่าที่อื่น เพราะถ้ำวังนก
 อยู่ริมน้ำ แต่ถ้าเวลาน้ำขึ้น น้ำทะเลท่วมถึงปากถ้ำ

๑ วันที่ ๑๘ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๘ เวลา ๒ โมงครึ่ง ถึงเขาสาม
ร้อยยอด ทอดเรือพระที่นั่ง พบเรือกลไฟอาเล็กซานดรา นำหนังสือมา
กราบบังคมทูลพระกรุณาว่าสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า
กรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์ ซึ่งสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๗ นี้ ไปรด
เกล้า ๆ ให้ลี้ของขรรคารถ้องปวงทมาในกระบวร ครั้นเวลาเช้า ๔ โมง
ออกเรือพระที่นั่งจากเขาสามร้อยยอด ข้ามอ่าวมาฟากตะวันออก ถึงเกาะ
สีชังเวลาบ่าย ๕ โมง ทอดประทับแรม ไม่ได้เสด็จขึ้นประพาส
เวลากลางคืน พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าจิรประวัตรเทวี มากับ
เรือกลไฟมหาชีวิตราช ของเอเชียติ๊กกับปิ่นมาถึง ฝ่าวงล้อมของ
พระบาท ฯ

๑ วันที่ ๒๐ ไม่ได้เสด็จประพาสแห่งใด เวลาบ่าย ๒ โมงออกเรือ
พระที่นั่งจากเกาะสีชังมาเข้าสันดอน เวลาบ่าย ๔ โมง ถึงท้องล็ก
ปากน้ำเจ้าพระยา เวลาบ่าย ๕ โมง ทอดเรือพระที่นั่งประทับแรม ฯ

๑ วันที่ ๒๑ เวลาบ่ายออกเรือพระที่นั่งเข้าปากน้ำ ทับถมทั้งสอง
ฝั่งบนใหญ่ถวายนับ เรือพระที่นั่งเล่นขึ้นมาตามลำน้ำถึงกรุงเทพ ฯ
เทียบเรือพระที่นั่งท่าราชวรดิฐ เวลาเช้า ๔ โมงครึ่ง เสด็จขึ้นจาก
เรือพระที่นั่ง เสด็จมาประทับพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย ครั้นกับพระบรม
วงศ์และข้าราชการที่มาร่วมเสด็จ แล้วเสด็จขึ้นทรงรถพระที่นั่ง
มาเข้าประตูไชยไชยศรี พิมานไชยศรี ประทับพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
แล้วเสด็จขึ้น ฯ

ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓)

๑ วันที่ ๑๘ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๙ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ทรงรถพระที่นั่ง เสด็จพระราชดำเนินออกประตูพิมานไชยศรี ประทับรถยนต์ไชยศรี ไปประทับพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย มีพระราชดำรัสด้วยพระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการ ที่มาส่งเสด็จพระราชดำเนินพอสมควรแล้ว เสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งมหาจักรี เรือพระที่นั่งใช้จักรขึ้นไปถึงลำที่สามเสน แล้วล่องลงไปตามลำน้ำเจ้าพระยา เมื่อเรือพระที่นั่งล่องลงไปใกล้จะถึงเรือรบรัสเซีย เรือรบรัสเซียได้ยิงสลุตด้วยเสียง ๒๑ นัด และมีพลทหารเรือขึ้นแถว ร้องโฮเรอวายไชยมงคล เวลาเช้า ๕ โมงเศษ เรือพระที่นั่งถึงเมืองนครเขื่อนขันธ์ ที่บ่อผุดเพลิงฟ้ายิงปืนใหญ่สลุตเมื่อเรือพระที่นั่งผ่าน แลปล่อยสลุตยิงสลุตเมื่อเรือพระที่นั่งถึงเมืองสมุทรปราการ หยัดเรือพระที่นั่งรอนาอยู่ท่าเมืองสมุทรปราการ ครั้นเวลาบ่าย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นประพาสเมืองสมุทรปราการ เสด็จพระราชดำเนินไปตามทางสายนครใต้ แลเสด็จกลับมาตามทางตลาดประตูปากกลาง ทอดพระเนตรที่ต่างๆ แลได้พระราชทานบุญปัจจัยเป็นมูลค่าราคา ๕๐ บาท แก่พระปลัดผู้รักษาวัดพระอาราม เพราะพระครูสุนทรสมุทรเจ้าอาวาสไม่อยู่ แล้วเสด็จกลับเรือพระที่นั่งเวลาบ่าย ๕ นาฬิกา ออกเรือพระที่นั่งจากเมืองสมุทรปราการ

๑ เรือรบรัสเซียเข้ามาเฝ้ามณฑลกรุงเทพ ฯ อยู่ในเวลานั้น

ข้ามสันคอนเวลา ๒ ทุ่ม เวลา ๕ ทุ่มถึงเกาะสีชัง เรือพระที่นั่งทอด
ประทับแรมที่เกาะสีชัง ฯ

๑ วันที่ ๑๙ พฤษภาคม เวลาเช้า ๓ โมงเศษ ออกเรือพระ
ที่นั่งจากเกาะสีชัง ไปศรีมหาราชา เมื่อเรือพระที่นั่งถึงศรีมหาราชา
สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี ซึ่งเสด็จมาประพาสอยู่ในที่นี้ ได้
เสด็จลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในเรือพระที่นั่ง พร้อมด้วยพระเจ้า
น้องยาเธอ กรมหมื่นสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ เวลาเช้า ๕ โมงเศษ พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นศรีมหาราชา เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีแล
พระยาชลบุรี กับข้าราชการในมณฑลนั้นรับเสด็จ เสด็จพระราช
ดำเนินไปประทับที่พลับพลาที่ประทับของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราช
เทวีแล้วเสด็จไปประพาสที่บ้านเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี แลเสด็จประพาส
ทอดพระเนตรพระตำหนักสมเด็จพระบรมราชเทวี ซึ่งกำลังสร้างใหม่
ที่บนเนินเขาแล้วเสด็จกลับมาณที่พลับพลา เสวยกลางวันแล้ว เวลา
บ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ ออก
เรือพระที่นั่งจากศรีมหาราชา มาหยุดเรือพระที่นั่งที่เกาะสีชัง เวลาบ่าย
๕ โมงเศษ เสด็จขึ้นประพาสเกาะสีชัง ทอดพระเนตรพระที่นั่งมณีนี
รัตนโรจน์ แลสถานที่ต่าง ๆ ในพระราชฐาน เวลาทุ่มเศษเสด็จเรือพระ
ที่นั่ง เวลา ๒ ยามเศษ ออกเรือพระที่นั่งจากเกาะสีชัง ฯ

๑ วันที่ ๒๐ พฤษภาคม เวลาบ่ายรุ่งเศษ เห็นเขาสามร้อยยอด
แลเห็นเกาะแลเขาฝั่งตะวันออกเป็นลำดับมา เวลาบ่าย ๑๕ นาฬิกาถึงปากน้ำ
ชุมพร หยุดเรือพระที่นั่งที่เกาะเสม็ด พระยารัตนเศรษฐี ข้าหลวงเทศา
ภิบาลมณฑลชุมพร พระยาเพ็ชรกำแพงสงคราม ผู้ว่าราชการเมือง
ชุมพร พระยาจตุรวิชัยโกศากร ผู้ว่าราชการเมืองหลังสวน ได้มาเฝ้า
ทูลฉลองฉลิมพระบาทในเรือพระที่นั่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มี
พระราชดำรัสด้วยตามสมควร เวลา ๘ ทุ่มออกเรือพระที่นั่งจากปากน้ำ
ชุมพร ฯ

๑ วันที่ ๒๑ พฤษภาคม เวลาบ่ายรุ่งเศษถึงเกาะเต่า หยุดเรือพระ
ที่นั่งที่เกาะเต่าด้านตะวันออก แต่ไม่ได้เสด็จประพาส เพราะไม่มีหาดที่
จะเสด็จประพาส เวลาเช้า ๒ โมงเศษ ออกเรือพระที่นั่งจากเกาะเต่า
ถึงเกาะพะงัน เวลาเช้า ๔ โมงเศษ ทอดเรือพระที่นั่งที่อ่าวธารเสด็จ
เสด็จขึ้นพระพาสตามทางที่ขึ้นไปถึงอักษวพระนามชั้นต้น ไปรอกเกล้า ฯ
ให้เจ้าวิศักกราช ๑๒๖๒ หมายยักเสด็จพระราชดำเนินที่หน้าผาเดิมลง
เสร็จแล้วทรงฉายพระรูป แล้วเสด็จกลับมาสรงน้ำที่น้ำตกซึ่งเป็นที่
สรง แล้วประทับเสวยกลางวันศาลา เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จ
กลับเรือพระที่นั่ง

อนึ่งในคืนวันนั้น ไปรอกเกล้า ฯ ให้เชิญพระบรมวงศานุวงศ์ ข้า
ราชการที่โดยเสด็จพระราชดำเนิน ประชุมรับพระราชทานอาหารเป็นการ
รื่นเริง ในการวันประสูติสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนคร

ราชสีมา ซึ่งเป็นวันตรงในวันที่ ๑๒ แต่โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนมาเป็นการ
ในวันนี้ ในการรณเรึงโปรดเกล้าฯ ให้มีฉลากเครื่องแต่งตัว สำหรับ
พระราชทานให้แก่ผู้รับเชิญจับแต่งตัวเช่นอย่างทุกปีที่เคยมา เวลา
ทุ่มเศษพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทรงจับฉลากแล้ว โปรด
เกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการจับต่อไป ครั้นเสร็จในการจับ
ฉลากแต่งตัวพร้อมแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้เข้าไปนั่งโต๊ะ ซึ่งจัดตั้งไว้
ที่ตึกฟ้าท้ายเรือพระที่นั่งนั้น พลทหารเรือทำเพลงแตร พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัว เสด็จประทับโต๊ะเสวย พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์
ข้าราชการ ครั้นเสร็จการเลี้ยงแล้ว พระยาสุรบาลบริหาร ซึ่งเป็นผู้
มีอายุมากกว่าผู้อื่น กล่าวคำถวายไชยมงคล แก่สมเด็จพระเจ้าลูกยา
เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสีมาเสร็จแล้ว โปรดให้จับฉลากครั้งที่ ๒
พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการผู้ใหญ่จับฉลาก และมีสืบต่าง ๆ ใน
การรณเรึง เวลา ๕ ทุ่มเศษเลิกการ ครั้นเวลา ๘ ทุ่มออกเรือพระที่นั่ง
จากเกาะพนัก ฯ

๑ วันที่ ๒๒ พฤษภาคม เวลาเช้า ๒ โมงเศษ เห็นเขาหลวง เมือง
นครศรีธรรมราชฝั่งตะวันตก ครั้นเวลาเช้า ๕ โมงถึงเกาะกระต๊อเรือ
พระที่นั่งแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นประพาสที่เกาะนี้ เป็น

๑ พระยาสุรบาลบริหาร ชื่อแสง เป็นจางวางหมอกุมาร

๒ คือ ฉลากที่กำหนดว่าจะต้องอธิบายเรื่องต่างๆ ถ้าใครจับถูกเรื่องอะไรถึงจะรู้
หรือมีรู้จำเป็นต้องอธิบายเรื่องนั้น จึงเป็นการสนุก

เกาะอยู่ตรงเมืองนครศรีธรรมราช แต่อยู่ห่างฝั่งมากกว่าเกาะท่งป่วง
 ในแถบหัวเมืองเหล่านี้ มีเกาะใหญ่เกาะหนึ่ง เกาะเล็กสองเกาะ ที่เกาะ
 ใหญ่ มีพวกแขกตานีมาตั้งหาฟองจะละเม็ดอยู่หลายคน แล้วทรงจารึก
 อักษรพระบรมนามาภิไธยโดยย่อ จ.ป.ร. แลเลข ๑๑๙ ที่หน้าผา หมาย
 บทเสด็จพระราชดำเนินมายังเกาะนี้ เป็นครั้งที่ ๑ แลทรงฉายพระรูป
 เสร็จแล้ว เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง เวลาบ่ายโมง ๑๕ นาที ออกเรือพระ
 ที่นั่งต่อมา ฯ

๑ วันที่ ๒๓ พฤษภาคม เวลาบ่ายถึงเมืองกลันตัน เรือพระที่นั่ง
 ทอดที่ปากอ่าวเมืองกลันตัน ในที่นี้เรือมหาพิไชยเทพ ซึ่งล่องหน้มา
 ทอดอยู่ก่อนนั้น ได้ยิงปืนใหญ่ถวายคำนับรับเสด็จ ครั้นเวลาเช้า
 ๓ โมงเศษ พระยาสุชนนย์วินิต ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรี
 ธรรมราช แลข้าราชการในมณฑลนี้ กับพระยาพิพิธภักดี พระยากลัน
 ตัน พระโยธิปฏิบุทธ รามามุตา พระพิทักษ์ประชาราษฎร์ พระอานา
 อำนวยกิจ คนโกศมาวี บุตรพระยากลันตัน คนกุดำมะหัง หลวงศรี
 ปดุกา ได้ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในเรือพระที่นั่งมหาจักรี พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกที่ห้องชั้นกลาง มีพระราชดำรัส

๑ เกาะกระนี้ ถ้าเหลืมีคลื่นเป็นขึ้นไม่ได้ เพราะปลารังมีช่องเฉพาะเรือเล็กเข้า ถ้า
 มีคลื่นเรือโค่นปลารัง ระคุลมควันตกแล่นไปจากเมืองนคร ขากลับต้องเลี้ยวไปเมือง
 บัตตานีก่อนจึงกลับมาได้ ด้วยเหตุนี้พวกชาวนครจึงไม่ไปตั้ง แลพวกแขกบัตตานีจึง
 มาตั้งเก็บฟองตน

พระราชปฏิสันถารพระยากลันทัน แลร่ายยามคาเป็นต้นตามสมควร
แล้วเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งกระเชียง เรือกลไฟเล็ก ๆ เรือ
พระที่นั่งแล่นไปเข้าแม่น้ำเมืองกลันทัน ผู้ที่มาเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท
ไต่ลงเรือตามเสด็จด้วย ตามลำแม่น้ำนั้น พระยากลันทันได้จัดให้มีเรือ
ทอดทุ่นบอกร่องน้ำเป็นลำดับไปจนถึงเมืองกลันทัน ระยะทาง ๒ ชั่วโมง
เศษ ครั้นเรือพระที่นั่งขึ้นไปถึงเร็วกว่าคราวก่อน ๆ เรือพระที่นั่ง
หยุดที่ท่าหน้าเมือง บนเมืองไต่ยี่งสุดตบเสด็จด้วย เสด็จขึ้น
ประทับที่พลับพลา ซึ่งพระยากลันทันได้จัดไว้เป็นที่รับเสด็จ เสด็จ
ประทับอยู่ประมาณครึ่งหนึ่งแล้ว เสด็จพระราชดำเนินไปตามทางลาด
พระบาท มีป้อมปราการ และมณฑลอารักขา ยืนกลายาทตลอดทาง
เสด็จถึงบ้านพระยาเทศาภิบาล ประทับเสวยกลางวันนั้นแล้ว เสด็จ
กลับมากตามทางเดิม ประทับที่ศาล ทอดพระเนตรผู้พิพากษาพิจารณา
คดีความแล้ว เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรตลาด ซึ่ง
อยู่ข้างพลับพลาบ้านไต่ ทอดพระเนตรราษฎรซื้อขายสิ่งของต่าง ๆ
ทั่วแล้ว เสด็จกลับมาประทับพลับพลา ทอดพระเนตรละครคอนแครงที่หน้า
พลับพลา ครั้นเวลาบ่าย ๒ โมง ๔๕ นาที เสด็จกลับมากตามทางเดิม
ถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรี บ่าย ๔ โมงเศษ พระยากลันทัน ร่ายยามคา
ตามมาส่งเสด็จที่เรือพระที่นั่ง เฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท แล้วกราบถวาย
บังคมลากลับไป เวลา ๘ ทุ่ม ออกเรือพระที่นั่งจากอ่าวเมืองกลันทัน ฯ

๑ วันที่ ๒๔ พฤษภาคม เวลาเช้าโมงเศษ ถึงปากอ่าวเมืองสายบุรี เรือพระที่นั่งทอดที่ปากอ่าว พระยาสุพรรณนิวินิต แลข้าราชการในมณฑลนครศรีธรรมราช กับพระยาสุริยสุนทรบวรภักดี พระยาสายบุรี ไกลลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในเรือพระที่นั่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกในห้องชั้นกลางอย่างวันก่อน มีพระราชดำรัสถามสมควร แล้วเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งกระเชี่ยง เรือกลไฟเล็กงูไปเข้าแม่น้ำคูลบ้นเมืองสาย เสด็จขึ้นที่ท่าฉนวนไปประทับพลับพลา ซึ่งพระยาสายบุรีไต่จกไว้เป็นที่รับเสด็จ พระยาภูผาภักดีศรีสุวรรณประเทศ พระยาระแงะ ได้มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทด้วย แลเสวยกลางวันในที่นั้น แล้วเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งกระเชี่ยง ไปขึ้นที่ท่าเมืองสายบุรี ทอดพระเนตรศาลชำระความแล้ว ทรงพระดำเนียรไปตามถนน ทอดพระเนตรร้านตลาดขายสิ่งของต่าง ๆ แล้วเสด็จไปประทับที่บ้านพระยาสายบุรี แล้วเสด็จกลับตามทางเดิม มาเสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชี่ยง เรือกลไฟเล็กงู กลับมาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลาบ่าย ๒ โมงเศษ เวลา ๓๐ หุ้ม ออกเรือพระที่นั่งจากปากอ่าวเมืองสายบุรีต่อมา ฯ

๑ วันที่ ๒๕ พฤษภาคม เวลาเช้า ๙ โมง ๔๐ นาที ถึงปากน้ำเมืองตาน์ทอดเรือพระที่นั่งแล้ว พระยาสุพรรณนิวินิต แลข้าราชการในมณฑลนครศรีธรรมราช ซึ่งลงเรือศรีธรรมราชตามเสด็จพระราชดำเนียรมาด้วย กับพระยาพิทักษ์ธรรมสุนทรจางวาง พระยาพิพิธภักดี ผู้ช่วย

ราชการเมืองตานี พระยาณรงค์ฤทธิ์ พระยายะลา หลวงไพรพ่ายฤทธิ์
 ผู้ช่วยราชการเมืองยะลา พระโยธานุประกิจ ผู้ช่วยราชการเมือง
 ยะหริ่ง หลวงบุรณมัติการ ผู้ช่วยราชการเมืองยะหริ่ง ไกลลงมาเฝ้า
 ทูลของขลิพระบาทในเรือพระที่นั่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จ
 ออกห้องชั้นกลาง มีพระราชดำรัสด้วยผู้ที่มาเฝ้าทูลของขลิพระบาท
 ตามสมควร แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญา
 บัตร ให้พระพิพิธภักดี ผู้ช่วยราชการเมืองตานี เป็นพระยาวชิรภักดี
 ศรีสุริยวงษาพระยาตานี แลข้าราชการในมณฑลนครศรีธรรมราชอีก ๓
 นาย แล้วเสด็จประทับเรือพระที่นั่งกระเชียง เรือกลไฟเล็ก ๆ ไปเข้า
 แม่น้ำเมืองตานี เสด็จขึ้นที่ท่าฉนวน ทรงพระดำเนินไปตามถนน มี
 ปรำผ้าขาวคาดตลอดไป จนถึงบ้านพระยาตานี ถนนนี้เป็นถนนตลาด
 แยกขายสิ่งของต่าง ๆ เสด็จไปประทับบ้านพระยาตานี แลเสวยกลางวัน
 ในที่ด้วย แลทอดพระเนตรแขกขี้อรง ประทับอยู่พอสมควรแล้ว
 เสด็จกลับมาตามทาง แลทอดพระเนตรบ้านพระยาตานีคนก่อน คือ
 บิคาพระยาตานีเดิมนั้นแล้ว เสด็จพระราชดำเนินกลับมาลงเรือพระ
 ที่นั่ง ล่องน้ำมาประทับท่าที่ผูกขาหลวง เสด็จขึ้นทอดพระเนตรชนแกะ
 ในที่นั้น แล้วทรงพระดำเนินไปทอดพระเนตรออฟฟิศไปรษณีย์แลโทรเลข
 ศาลเมือง ทว่าการข้าหลวง โรงพักตำรวจภูธร อันตั้งอยู่หมู่เดียวกัน

๑ เสด็จคราวนี้เป็นครั้งแรกตั้งแต่จัดมณฑลปัตตานี ครั้นนั้นยังขึ้นในสมุหเทศาภิบาล
 มณฑลนครศรีธรรมราช

นั้นแล้ว เสด็จไปประทับที่วัดทานันทรโมสร ทอดพระเนตรโรงเรียน
อันตั้งอยู่ในวัดนี้ ซึ่งโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินให้พระยาตานีสถา
ปณ วิทยาลัยนั้นนักเรียน ๙ คนเสร็จแล้ว เสด็จเข้าไปทรงนมัสการ
พระในโบสถ์แลเสด็จที่ศาลา ซึ่งพระราชทานเงินให้สร้างไว้แต่ก่อนนั้น
กับได้พระราชทานเจดีย์ราย เป็นมูลค่าราคา ๒๐ บาท แก่พระครูพิพัฒน์
สมณกิจเจ้าอาวาสวัดนี้ แลพระสงฆ์อีก ๒ รูป ซึ่งมาแต่เมืองยะหริ่ง
แลสงฆ์ในวัดทานันทรโมสรด้วยกัน แล้วเสด็จทรงพระดำเนินกลับมา
ลงเรือพระที่นั่งล่องออกมาหยุดที่สะพาน อันตั้งอยู่ที่ท่าตลาดจีนเสด็จ
ขึ้นประพาสตามถนนตลาดจีน ถนนนี้มีร้านค้าชาวตาก เหมือนกัน
กับถนนที่ไปบ้านพระยาตานี เสด็จไปถึงศาลเจ้าชุกงแล้ว เสด็จกลับ
มาตามทางเดิม ลงประทับเรือพระที่นั่งล่องออกปากอ่าวพันทั้นแล้ว เรือ
กลไฟเล็กมุ่งต่อมาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เวลา
๑๐ ทุ่ม ออกเรือพระที่นั่งจากปากอ่าวเมืองตานีต่อมา ฯ

๑ วันที่ ๒๖ พฤษภาคม เวลาเช้า ๓ โมง ๔๕ นาที ถึงเมืองจนะ
เรือพระที่นั่งทอดที่ปากอ่าว เวลาเช้า ๔ โมง พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัว เสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งกระเชี่ยง เรือกลไฟเล็กมุ่งไปตาม
อ่าว เข้าลำแม่น้ำเมืองจนะ เสด็จขึ้นที่สะพานฉนวน ทรงพระดำเนิน
ไปประทับพลับพลา ซึ่งกรรมการได้จัดทำขึ้น สำหรับรับเสด็จที่เนิน

ทราวยายอ่าว ประทับอยู่ประมาณครึ่งหนึ่ง แล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่ง
เรือกลไฟเล็กจึงเข้าไปตามแม่น้ำเมืองจะนะ แล้วเสด็จขึ้นที่ไว้ราษฎร
แห่ง ๑ ซึ่งตั้งอยู่ริมลำแม่น้ำ ประทับทอดพระเนตรตักนกขึ้น เสริ้ว
แล้ว เสด็จกลับเรือพระที่นั่งเรือกลไฟเล็กจึงกลับออกมาตามลำแม่น้ำ
ถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลาบ่ายโมง ๔๐ นาที เวลาบ่าย ๒ โมง
๒๐ นาที ออกเรือพระที่นั่งจากปากอ่าวเมืองจะนะ ถึงปากน้ำเมืองสงขลา
เวลาบ่าย ๓ โมง ๕๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จ
ประทับเรือพระที่นั่งกระเชียง เรือกลไฟเล็กจึงไปขึ้นสะพานฉนวนที่ชาย
ทะเล แล้วทรงพระดำเนินไปตามสะพานประทับพลับพลา ซึ่งข้าหลวง
ได้จัดทำขึ้นสำหรับรับเสด็จ ที่สนามหญ้าข้างเขาคังควน ในที่นี้มีพระยา
วิเชียรคีรี ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา แลข้าราชการในมณฑล
นครศรีธรรมราชเฝ้ารับเสด็จแลมีการชนโคถวายทอดพระเนตรที่หน้าพลับ
พลาด้วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ประทับทอดพระเนตรโคชนกัน
ครึ่งหนึ่งแล้ว เสด็จทรงพระเกี้ยวไปตามทางชนเขาน้อย บนเขาน
พระยาสุชนนิยวินิต ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช ได้จัด

๑ นกชนรูปคล้ายๆ นกขอมแต่สีแดง เปนนกที่ขวหาถิ่นเวลากลางคืน วิธีจับ
นั้น พวกพรานนกไปแอบอยู่ในซุ้มต้นไม้ตามป่าละเมาะ ได้ยินเสียงนกชนบินมาเวลา
กลางคืน พวกพรานก็ร้องเตือนเป็นเสียงนกชน ผ่งนกชนสำคัญว่ามีเพื่อนอยู่ที่นั่นก็บิน
ลงมาในป่าละเมาะ ครั้นรุ่งสว่างนกชนตาฟาง พวกพรานเอากิ่งไม้ทำเป็นรั้วล้อม เปิด
ช่องไว้ทาง ๑ เอาลอบที่ดักปลาไปตั้งที่ปากช่อง แล้วเอากิ่งไม้พาดให้เสียงดังต้อนนกชน
มา นกชนวิ่งเร่ร่อนมาถึงช่องเลยวิ่งเข้าลอบ จับเป็นได้ทั้งหมด

การแผ้วถางเป็นที่เรียบร้อย แลปลูกสร้างเป็นที่สำหรับข้าหลวงพัก
 อาศัย ได้จัดการประทับประตาคงแต่งเรียบร้อยดี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 เสด็จประทับณที่ ทอดพระเนตรภูมิสถานเมืองสงขลา
 อยู่จนเวลาเย็นแล้วเสด็จทรงพระเก้อหลมาลงมาตามทางเดิม ถึง
 เชิงเขาเสด็จทรงพระดำเนินมาตามสะพาน ลงประทับเรือพระที่นั่งเรือ
 กลไฟเล็กทรงกลับมา ถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลา ๓ ทุ่ม ในคืนวัน
 แรมที่ปากอ่าวเมืองสงขลา ๗

๑ วันที่ ๒๗ พฤษภาคม เวลาเช้า ๕ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 เสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งกระเชียง เรือไฟเล็กงไป
 เข้าปากน้ำเมืองสงขลา เสด็จขึ้นที่สะพานหน้าเมือง ในที่นี้มีพระยาวิเชียร
 คิริ แลข้าราชการในมณฑลขึ้นรับเสด็จ ทรงพระดำเนินเข้าไปในกำแพง
 เมืองสงขลา ประทับทอดพระเนตรศาลมณฑล แลที่ว่าการมณฑล ที่
 ว่าการอำเภอแขวงกลาง อันตั้งอยู่ในหมู่เดียวกันนั้นแล้ว เสด็จทรง
 พระดำเนินออกนอกกำแพงเมือง ไปตามถนนนอกกำแพงเมือง มีปรา
 ไปไม้ค้ำคดตลอดไป แล้วเสด็จเข้าไปประทับที่พักของข้าหลวง เสดย
 กลางวันในที่นี้ด้วย แล้วเสด็จทรงพระดำเนินจากที่พักข้าหลวง ไปตาม
 ถนนถึงบ้านพระยาวิเชียรคิริ ประทับทอดพระเนตรบ้านพระยาวิเชียรคิริ
 แลทรงฉายพระรูปที่นี้ด้วย แล้วเสด็จทรงพระราชดำเนินออกจากบ้าน
 พระยาสงขลา ชุ่ม ซึ่งบุตรหลานอยู่ แลที่ว่าการโยธา ที่ว่าการ
 ไปรษณีย์แลโทรเลข ซึ่งตั้งอยู่ริมถนนตลาดนั้น แลทอดพระเนตร

ตลาดขายสิ่งของต่าง ๆ ทั่วแล้ว เสด็จไปประทับที่วัดคัมภีร์มาวาส เมื่อ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จเข้าไปในประตูวัด มีพระสงฆ์นั่งสวด
ไชยมงคลคาถาทั้งสองข้างประตู และมีนักเรียนร้องคำฉันท์ถวายไชย
มงคลด้วย แล้วเสด็จเข้าไปประทับในพระอุโบสถ พระสงฆ์ในพระอุโบสถ
มีพระคิริธรรมมุนี^๑ ซึ่งมาแต่เมืองนครศรีธรรมราชเป็นประธาน
ให้สวดไชยมงคลคาถา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจุทียน
นมัสการพระเสร็จแล้ว มีพระราชปฏิสันถารด้วยพระราชาคณะ แล
พระครูตามสมควรแล้ว เสด็จออกจากพระอุโบสถ ทรงพระดำเนียรต่อไป
ตามถนน ในระหว่างวัดคอนแแม่ แล้ววัดเลียบ เสด็จเข้าไปทอศพระเนตร
ตรงคูขึงนักโทษ ทอศพระเนตรทั่วแล้ว เสด็จกลับมาลงเรือพระที่นั่ง
เรือกลไฟเล็กงมาตามทางเดิม ถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลาบ่าย ๕
โมงเศษ ๖

๑ วันที่ ๒๗ พฤษภาคม เวลาเช้า ๕ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัว เสด็จหิองขึ้นกลาง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
สัญญาบัตร แลเครื่องราชอิสริยาภรณ์ แก่ข้าราชการในมณฑลนคร
ศรีธรรมราช คือรับพระราชทานสัญญาบัตร ๑๒ นาย เครื่องราชอิสริยา
ภรณ์ ๒ นาย ก็ยได้พระราชทานสัญญาบัตรข้าราชการ ให้พระยาสุชม
นัยวินิต ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช นำไปพระราช
ทานอีก ๖ นาย (คือ)

๑ พระคิริธรรมมุนี ม่วง วัดท่าโพธิ์เมืองนครศรีธรรมราช เดิวนั้นเป็นพระ
รัตนธัมมุนี

๑ ให้ขุนพิณโหวต เป็นขุนประพันธ์การกิจ ตำแหน่งกรมการ
ในกองข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราช ถ้อยคักดินา ๔๐๐

๒ ให้พระยาพิพิธภักดี ผู้ช่วยราชการเป็นเจ้าเมืองตานี มีนาม
ตามตำแหน่งว่า พระยาวิชิตภักดี ศรีสุรวิงษา รัตนธาดาเขตระประเทศ
ราช พระยาตานี

๓ ให้หลวงสุนทรธรรักษ์ เป็นหลวงเกษตรสารยุตต์ ตำแหน่ง
กรมการในกองข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราช ถ้อย
คักดินา ๖๐๐

๔ ให้ขุนพรพิทักษ์ เป็นหลวงรัฐการประสิทธิ ตำแหน่งกรมการ
ในกองข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราช ถ้อยคักดินา ๖๐๐

๕ ให้ขุนอมฤทธิธำรง เป็นหลวงรัฐวุฒิวิจารณ์ ตำแหน่ง
กรมการในกองข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราช, ถ้อย
คักดินา ๖๐๐

๖ ให้พระยาศักดิ์ เป็นพระยาสุนทรท้าวระบุรี ผู้ช่วยราชการ
เมืองสงขลา ถ้อยคักดินา ๑๐๐๐

๗ ให้ขุนประสารอักษรพรรณ เป็นหลวงพินิจนาถิกรณ ตำแหน่ง
กรมการเมืองสงขลา ถ้อยคักดินา ๕๐๐

๘ ให้หลวงรองราชมนตรี เป็นหลวงวิบูลย์บุรุษพันธ์ ตำแหน่ง
กรมการในกองข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราช ถ้อย
คักดินา ๖๐๐

๙ ให้นายโชติมหาเล็ก เป็นหลวงนิพัทธนานุกุล ตำแหน่ง
นายอำเภอเมืองสงขลา ถ้อยคดีนา ๕๐๐

๑๐ ให้นายกำนมหาเล็ก เป็นหลวงประจันต์ธารักษ์ ตำแหน่ง
นายอำเภอเมืองนครศรีธรรมราช ถ้อยคดีนา ๕๐๐

๑๑ ให้ขุนธรรมธาดาติ เป็นหลวงพิชิตโชติประการ ตำแหน่ง
นายอำเภอเมืองนครศรีธรรมราช ถ้อยคดีนา ๕๐๐

๑๒ ให้ขุนศรีธรรม เป็นขุนพิทักษ์ธนสาร ตำแหน่งกรมการใน
กองข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราช ถ้อยคดีนา ๕๐๐

๑๓ ให้นายเที่ยง เป็นหลวงพ่่านักนิคมคาม ตำแหน่งนายอำเภอ
เมืองนครศรีธรรมราช ถ้อยคดีนา ๕๐๐

๑๔ ให้หลวงต่างใจ เป็นหลวงสาทรประสิทธิผล ตำแหน่ง
นายอำเภอเมืองจระนะ ถ้อยคดีนา ๕๐๐

๑๕ ให้ขุนไชยมนตรี เป็นหลวงสกลกิจจานุวัตร ตำแหน่งนาย
อำเภอเมืองเทพา ถ้อยคดีนา ๕๐๐

๑๖ ให้หมื่นบรรจงสมบัติ เป็นขุนวิจิตรวัฒนาธร ตำแหน่งกรมการ
ในกองข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราช ถ้อยคดีนา ๕๐๐

๑๗ ให้หมื่นพิไชยเสนา เป็นขุนรณานุกุลกิจ ตำแหน่งกรมการ
ในกองข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราช ถ้อยคดีนา ๕๐๐

แล้วเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งกระเชี่ยง เรือกลไฟเล็กมุ่งไปเข้าปาก
น้ำเมืองสงขลา ผ่านหน้าเมืองไปถึงเกาะยอ เสด็จขึ้นทิวเขา ทวง

พระคำเนโรไปประทับบนพลับพลา ซึ่งพระอนันตสมบัติ เป็นผู้จัดทำไว้
รับเสด็จ ประทับอยู่ประมาณครึ่งหนึ่งแล้ว เสด็จไปทอศพระเนตรภูมิที่
ซึ่งราษฎรทำสวน แล้วเสด็จไปทอศพระเนตรบนหม้อที่โรงบนหม้อของ
ราษฎรแห่งหนึ่ง แล้วเสด็จกลับมาประทับพลับพลา เสดยกลางวัน
ในทันแล้ว เสด็จกลับมาลงเรือพระที่นั่ง เรือกลไฟเล็กงูกลับมา
ตามทางเดิม ถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ ฯ

๑ วันที่ ๒๙ พฤษภาคม พระยาสุชนนิยวินิต ข้าหลวงเทศา
ภิบาลมณฑลนครราชสีมา พระยาวิเชียรคีรี ผู้สำเร็จราชการ
เมืองสงขลา กับข้าราชการในมณฑลนี้ ได้ลงมาเข้าทูลฉลองของ
พระบาทสมเด็จพระที่นั่งเรือพระที่นั่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเหรียญกษาณัติมา เชื้อมศิลป์
วิทยาแก่พระยาวิเชียรคีรี ในการที่เป็นช่างทำการได้ดีหลายประการ
แล้วข้าราชการตามที่กล่าวนามมาแล้วนั้น กราบถวายบังคมลากลับไป
เวลาบ่าย ๔ โมง ออกเรือพระที่นั่งจากปากน้ำเมืองสงขลาต่อมา ฯ

๑ วันที่ ๓๐ พฤษภาคม เวลาเช้าโมงเศษถึงเกาะพังน ทอศ
เรือพระที่นั่งที่เกาะพังน ไม่ไต่เสด็จขึ้นประพาส คำนวณประทับแรม
ที่เกาะพังน ฯ

๑ วันที่ ๓๓ พฤษภาคม เวลาบ่ายออกเรือพระที่นั่ง จากเกาะ
 พงันไปทอดที่เกาะสมุยหน้าแม่น้ำ วันนี้เป็นวันตรงกับวันสิ้นพระชนม์
 สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ แลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า
 กรรณภรณ์เพ็ชรรัตน สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์
 ได้ทรงพระราชดำริห์ที่จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เมื่อเรือพระที่นั่งถึง
 แล้วเจ้าพนักงานเรือ ขึ้นไปจัดการบนบก มีพลับพลาที่ประทับ และมีโรงฉน
 ปลุกธัมมรอบพระเจดีย์ ซึ่งเป็นของขรัวพุทธสรสร้างไว้ในที่นั้น ทพล
 พลาตังพระพุทธรูป แลพระทนต์สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน
 บนม้าหม่ม มีเครื่องนมัสการพร้อม เวลาเช้า ๒ โมงเศษ พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งกระเชียง ไปขึ้นสะพาน
 ที่หาดทรายเกาะสมุย ทรงพระดำเนินไปตามทางลาดพระบาท ประทับ
 ที่โรงฉน พระศาสนคิล^๑ ผู้อำนวยการศึกษาในมณฑลชุมพรเป็น
 ประธาน กับพระสงฆ์เจ้าคณะเมืองหลังสวน เมืองชุมพร เมืองไชยา แล
 พระสงฆ์ตามวัดต่าง ๆ ในเกาะพงันแลเกาะสมุยรวมทั้งสิ้น ๗๖ รูป ได้
 นั่งอยู่ในโรงฉนเป็นลำดับไป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบาตร
 แล้วโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ แลราษฎรที่มาคอยตักบาตร
 นั้น ตักบาตรพระสงฆ์ต่อไป เสร็จการตักบาตรแล้วพระสงฆ์รับพระราช
 ทานฉัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ประทับทอดพระเนตรพระสงฆ์

๑ พระศาสนคิล คำ ภายหลังลาสิกขาออกมารับราชการ เดิมนั้นเป็นพระชาวัจิตร
 ธรรมปริวัติ

น้อยประมาณครึ่งหนึ่ง แล้วเสด็จไปประทับพลับพลา ไต่ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินแก่ราษฎร ที่มาช่วยดักบาตรพระสงฆ์
ในการพระราชกุศลนั้น ครั้นพระสงฆ์ฉันแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้
นิมนต์พระสงฆ์ที่เป็นชั้นเจ้าคณะ เจ้าอธิการรวม ๒๐ รูป มีพระสาสน์กล
เป็นประธาน ขึ้นไปบนพลับพลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไต่ทรง
ทอดผ้าไตรแล้วโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุน
นครราชสีมา แลเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ ทรงทอดผ้าไตรต่อไป
จนครบ ๒๐ เท่าจำนวนพระสงฆ์ฯ สดับปกรณ์แล้ว ไปครองไตรฯ เสร็จ
แล้วได้มานั่งที่ตามเดิม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจุทียืนเครื่อง
นมัสการแล้ว พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์สัตตปริตโดยสังเขป จบแล้ว
เจ้าพนักงานได้นิมนต์พระครูโสภณเจติการาม^๑ วัดโพธารามเมืองไชยา
ขึ้นไปเตรียมถวายเทศนารับพลับพลา โปรดเกล้าฯ ให้ถวายของว่าง
แก่พระสงฆ์ ๑๓ รูป ให้ฉันเพน ส่วนพระสงฆ์ที่โรงฉันนั้น ก็ได้โปรด
เกล้าฯ ให้ถวายของว่างฉันเพนเหมือนกัน ครั้นพระสงฆ์ฉันแล้ว พระ
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไต่ทรงจุทียืนนมัสการทรงธรรม พระครู
โสภณเจติการาม ไต่ขึ้นบนธรรมาสน์ไม้ ใฝ่ผูกใบมะพร้าว ถวาย
เทศนาสังเวคกถา เป็นสำเนียงชาวเมืองวันตก ครั้นเทศนาจบแล้ว

๑ พระครูโสภณเจติการาม ชื่อหน้อย วัดโพธารามเมืองไชยา เดิวนั้นเป็นพระ
ราชาคณะที่พระยาภิวัฒน์

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงทอดผ้าไตรสดับปกรณ์ แลทรง
 ประเคนของไทยธรรมตามสมควร แลวัดทุกเป็นมูลค่าชู้บจิบ ๕๐ บาท
 แล้วโปรดเกล้าฯ ให้นิมนต์พระสงฆ์ ซึ่งไม่ได้สวดมนต์ขณมูขณ
 พลัปปลา สมทบกับพระสงฆ์ที่สวดมนต์แลถวายเทศน์เป็น ๘๖ รูป
 สวดธรรมสังคินมาติกาเป็นต้นแล้ว สดับปกรณ์แล้วถวายอนุโมทนา
 พระราชทานชู้บจิบมูลรูปละ ๑ บาท แล้วเสด็จกลับลงประทับเรือพระที่นั่ง
 กระเชียง ออกจากเกาะสมุย มาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลาเที่ยงเศษ
 เวลาบ่ายโมงเศษ ออกเรือพระที่นั่งจากเกาะสมุย มาทอดที่เกาะ
 พงัน แลได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานผ้าแจกพระบรม
 วงศานุวงศ์แลข้าราชการ บรรดาที่โดยเสด็จพระราชดำเนิรทั่วกัน
 เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ เสด็จขึ้นประพาสบนเกาะพงัน แลสงวนน้ำใน
 ลำธารเสด็จเช่นก่อน ๆ มา ครั้นสงวนน้ำแล้ว เสด็จกลับมาประทับ
 พลัปปลา ทรงทวักอภัยรจันย่อแลเลข ๑๑๘ บนทิวอภัยรจันย่อนั้น
 ที่ก้อนศิลาตรงพลัปปลาที่ประทับ ครั้นเสร็จแล้วทรงปลูกต้นจันทน์ ๕ ต้น
 ในที่ใกล้พลัปปลา แลทรงปล่อยไก่แลนกพิราบไว้ที่เกาะนี้ เพื่
 ให้เกิดพืชพรรณต่อไป เวลาบ่ายค่ำเศษ เสด็จเรือพระที่นั่งมหาจักรี
 คืนวันนั้นประทับแรมที่เกาะพงัน ฯ

๑ วันที่ ๑ มิถุนายน เวลาบ่ายรุ่งออกเรือพระที่นั่งจากเกาะพงัน
 ทักทรงไปศรีมหาราชา วันนั้นเคิเรือพระที่นั่งถึงกลางวันกลางคืน ฯ

๑ วันที่ ๒ มิถุนายน เวลาบ่ายถึงครีမ်หาราชา ทอดเรือ
 พระที่นั่งอนันตนาถ เวลาเช้า ๒ โมงเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราช
 เทวี ได้ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พร้อมด้วยพระเจ้าน้องยาเธอ
 กรมหมื่นสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ในเรือพระที่นั่ง เวลาเช้า ๕ โมงเศษ พระ
 บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียง ไปประทับ
 ที่พลับพลาสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี ตำบลครีမ်หาราชา เสด็จ
 กลางวันอนันตนาถ เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ ได้เสด็จทรงม้าพระที่นั่ง ไป
 ทอดพระเนตรที่ประทับสมเด็จพระบรมราชเทวี ที่ท่าใหม่บนเนินเขา แล้ว
 ทรงปลูกต้นพวาคันหนึ่ง สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงปลูกต้นหนึ่ง
 แล้วเสด็จกลับมาประทับที่พัก จนเวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จกลับถึง
 เรือพระที่นั่ง เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ ออกเรือพระที่นั่งจากครีမ်หาราชา
 มาทอดที่เกาะสีชัง เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 เสด็จขึ้นประพาสเกาะสีชัง ประทับที่พระที่นั่งมณีนครรัตนโรจน์ แล้ว
 เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง เวลาทุ่มเศษออกเรือพระที่นั่งจากเกาะสีชัง ถึง
 สันดอนเวลา ๔ ทุ่มเศษ เรือพระที่นั่งก็คดแล้วเสด็จลงประทับเรือ
 พระที่นั่งกระเชียงมาขึ้นเรือมรุชาวลิตสวัสดิ์ฯ ได้ใช้จากรากปากน้ำมา
 หยดที่หน้าเมืองสมุทรปราการ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จลง
 ประทับเรือพระที่นั่งกระเชียง มาขึ้นที่สะพานหน้าสเคชั่นรถไฟ ทรง
 พระดำเนินมาขึ้นรถไฟ ใช้จักรต่อมาถึงสเคชั่นวัดลำพอง เวลา ๓ ยาม

เศษ ในทันทพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการเฝ้าทูลละอองธุรีพระบาท
 รับเสด็จอยู่เป็นอันมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัส
 ปฏิบัติราชการด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าราชการมาเฝ้ารับเสด็จตาม
 สมควร แล้วเสด็จทรงรถพระที่นั่งกลับพระบรมมหาราชวัง เป็นสิ้นการ
 เสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกแต่เท่านี้ ฯ
